

NTNU
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske studier

Magnus Krokstad Wass

Hans Evensen og forbryterne ved Kriminalasylet

Hvilke psykiatriske perspektiver hadde Hans Evensen på forbrytere i perioden han var bestyrer ved Kriminalasylet i Trondheim (1901-1915)?

Masteroppgave i Historie
Veileder: Øyvind Thomassen
Trondheim, mai 2016

Forord

Det er en god følelse å kunne skrive disse siste ordene som et punktum i en studietilværelse som snart er ved veis ende. Godt å endelig ha kommet i mål!

Jeg ønsker å takke veilederen min Øyvind Thomassen for hans tilgjengelighet, og for en grundig veiledning både av språklig og innholdsmessig karakter. Jeg vil også takke min pappa for god hjelp med korrekturlesing og konstruktive tilbakemeldinger. Sist men ikke minst kjæresten min, Hanne (og Nusse). Takk for uvurderlig moralsk og faglig støtte!

En ny epoke er i sikte.

Trondheim, mai 2016

Magnus Krokstad Wass

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1: Innledning	5
Problemstilling	6
Avgrensninger	6
Kilder og utfordringer	7
Historiografi	9
Metode.....	11
Oppgavens struktur	12
Begreper	13
Kapittel 2: Psykiatriske perspektiver på forbrytere i perioden 1880-1900	15
De italienske kriminologene.....	16
Ceasare Lombroso og kriminalantropologien	17
Den tyske psykiatrien	20
Emil Kraepelin	21
Gustav Aschaffenburg og kriminalpsykologien.....	26
Kriminologiske ideer blant norske psykiatere.....	30
Oppsummering	32
Kapittel 3: Etableringen av Kriminalasylet i Trondheim og Hans Evensen	35
Etableringen av Kriminalasylet.....	35
Hans Evensen	36
Kunnskap fra Kriminalasylet	37
Oppsummering	39
Kapittel 4: Hans Evensens psykiatriske perspektiver på ved Kriminalasylet 1901-1915	41
Kriminalitet og menneskelige drifter	41
Individuelle forutsetninger	43
Miljøet	44
Samspillet mellom individets forutsetninger og miljøets påvirkning	45
Alkoholen og kriminaliteten.....	46
To grupper kriminelle ved Kriminalasylet	48
Kriminelle sinnssyke	48
Sinnssyke kriminelle	51
En forbrytersykdom blant de sinnssyke kriminelle.....	54

De sorte fårene	57
Oppsummering	59
Kapittel 5: Konklusjon.....	61
Tanker om videre forskning	63
Kilder og litteratur	65
Utrykte kilder	65
Trykte kilder	65
Offentlige dokumenter (Sortert etter dato/årstall)	65
Litteratur.....	66
Nettressurser.....	67

Kapitel 1: Innledning

I følge kriminologihistoriker Nicole Rafter har europeiske psykiatere forsøkt å forklare ulike sammenhenger mellom mentale lidelser og kriminalitet helt siden spirene av moderne psykiatri ved det 19 århundreskiftet. Gjennom fremveksten av rettspsykiatrien ble denne kunnskapen en viktig del av det europeiske rettssystemet på midten av 1800-tallet.¹

Psykiaternes interesse for å forstå kriminalitet økte på starten av 1880-tallet. I tillegg til å forklare hvorfor mennesker med mentale lidelser kunne begå kriminelle handlinger, ble også oppfatningen om at vanlige forbrytere var objekt for psykiatrien utbredt blant europeiske psykiatere. Denne oppfatningen hadde utspring i ideene til de italienske kriminologene og deres forsøk på å forstå kriminalitet ut i fra vitenskapelig premisser. Istedenfor å fokusere på selve forbrytelsen, som hadde vært den tradisjonelle måten å forstå kriminalitet på i europeisk rettspraksis, vendte de oppmerksomheten mot mennesket som begikk den. Anført av psykiater Ceasare Lombroso, forsøkte de å gjøre en vitenskapelig kartlegging av forbrytere.

De nye kriminologiske ideene spredte seg fort i ulike fagmiljøer, deriblant til tysk psykiatri som fra midten av 1800-tallet til midten av 1900-tallet var ansett for å være ledende i Europa. I perioden 1880 til 1907 kom kriminologiske perspektiver til uttrykk i flere sentrale verk av tyske psykiatere. Selv om det ble vektlagt ulike teoretiske forklaringer, særlig med tanke på forholdet mellom biologiske og miljømessige faktorer, reflekterte disse verkene en overenstemmelse om at psykiatrien som vitenskap kunne skape innsikt i forbrytere.

Disse italienske og tyske kriminologiske ideene fikk innflytelse på det norske psykiatriske fagmiljøet fra midten 1890-tallet. Dette ble synlig ved at en rekke psykiatere kommuniserte teorier og perspektiver om forbrytere de hadde lært gjennom studieopphold på kontinentet i form av bøker og forelesninger. I tillegg førte kriminologen til en generell bevisstgjøring rundt psykiatriens rolle i rettssystemet. Blant annet bidro ideene til å fornye debatten om behandlingen av sinnssyke forbrytere, og ble brukt som argumentasjon for etableringen av en egen institusjon for denne pasientgruppen.

I 1895 ble en slik institusjon realisert gjennom etableringen av Kriminalasylet i Trondheim, som forble det eneste av sitt slag frem til opprettelsen av Reitgjerdet asyl i 1924.

Kriminalasylet gav psykiatrien en unik anledning til å observere sinnslidende mennesker som

---

¹ Nicole Rafter (2008) *The Criminal Brain: Understanding Biological Theories of Crime*, New York and London; New York University Press

hadde begått forbrytelser. Disse observasjonene åpnet både for muligheten å etablere ny kunnskap, og til å anvende eksisterende kunnskap om forbrytere. Det var ikke før ansettelsen av intuisjonens andre bestyrer, psykiater Hans Evensen i 1901, at dette potensialet ble forsøkt utnyttet.

Evensen var en viktig aktør i utviklingen av norsk psykiatri, og var den av bestyrene ved Kriminalasylet som hadde de høyeste vitenskapelige ambisjonene, i følge historiker Øyvind Thomassen.² Selv om ambisjonene var mangfoldige og ble uttrykt på en rekke områder, vil det i denne oppgaven fokuseres på hvordan erfaringene ved Kriminalasylet ga utslag i hans perspektiver på forbrytere.

Problemstilling

Hovedproblemstillingen for denne oppgaven er: *Hvilke psykiatriske perspektiver hadde Hans Evensen på forbrytere i perioden han var bestyrer ved Kriminalasylet i Trondheim (1901-1915)?* Hovedproblemstillingen blir operasjonalisert til følgende konkrete underproblemstillinger: *Hva mente Evensen var viktige årsaker til at mennesker ble forbrytere? Hvordan betraktet han forholdet individuelle forutsetninger og miljøets betydning i sin forklaring? Hvordan kategoriserte han forbrytere? På hvilken måte fikk observasjonene av pasientene ved Kriminalasylet innvirkning på hans forståelse av forbrytere?*

For å gi et mer helhetlig vitenskapshistorisk bilde blir også hovedproblemstillingen kontekstualisert gjennom underproblemstillingene: *Hvordan var Evensens forståelse av forbrytere sammenlignet med ideene til de italienske kriminologene på 1880-tallet? Hvordan var Evensens forståelse av forbrytere sammenlignet med tyske psykiatere i perioden 1880-1907? Hvordan var Evensens forståelse av forbrytere sammenlignet med norske psykiatere på 1890-tallet?*

Avgrensninger

Tidsavgrensningen 1901-1915 slik det fremkommer hovedproblemstillingen, er naturlig da det var i denne perioden Hans Evensen var bestyrer ved Kriminalasylet. Årsaken til at de kontekstualiserte underproblemstillingene har en utvidet tidsramme er for å bedre kunne sette Evensen perspektiver på forbrytere i sammenheng med narrative? som presenteres i innledningen i kapitlet.

---

² Øyvind Thomassen (2015) *Asylene for de sinnssyke og farlige mennene – Kriminalasylet og Reitgjerdet. I Galskapens fengsel.* (29-72). Trondheim; Norsk rettsmuseum: s 65

I oppgaven diskuteres primært Evensens vitenskapelige perspektiver, og ikke de politiske, juridiske og sosiale rammene rundt. Ett unntak gjøres imidlertid ved redegjørelsen for etableringen av Kriminalasylet, hvor det blant annet er naturlig å trekke inn juridiske forhold samt biografiske utredelser av sentrale psykiatere.

I oppgaven forsøkes det ikke å kartlegge alle sider av Evensen psykiatriske arbeide ved Kriminalasylet, kun de de sider som må antas hadde innvirkning på hans perspektiver på forbrytere.

Kilder og utfordringer

Det empiriske arbeidet i denne oppgaven baserer seg primært på pasientjournaler og årsmeldinger fra Kriminalasylet i perioden 1901-1915 samt transkripsjoner av en rekke forelesninger holdt av Hans Evensen i samme tidsrom. I tillegg har også lovverk, lærebøker og foredrag av ulike psykiatere blitt tatt i bruk som kilder i denne oppgaven.

I forbindelse med kildearbeidet fra Kriminalasylet har det blitt transkribert 8 tilfeldig utvalgte pasientjournaler, og 7 årsmeldinger som ble valgt på grunn av relevant innhold med tanke oppgavens problemstilling. Transkriberingen ble gjort for å kunne håndtere kildemateriale lettere og mer effektivt. Ved å skrive pasientjournalene inn på datamaskinen ble det mulig å søke etter nøkkelord med relevans til oppgavens tematikk i dokumentene.

Pasientjournalene varierer fra av 4 til 40 sider, hvor det øverst på siden er rubrikker med forskjellige kategorier hvor Evensen fylte inn informasjon som pasientens navn, alder, yrk, tidligere asylopphold. I tillegg består pasientjournalene av en anamnese (pasientens bakgrunn og sykdomshistorikk), og innføringer om pasientens tilstand og oppførsel ved Kriminalasylet. Årsmeldingene var i starten av Evensens periode ved Kriminalasylet som regel 27 sider, men ble i løpet av de 5 siste årene forkortet til omtrent halvparten. Årsmeldingene består av 4 deler: kvartalsrapporter om hvor mange pasienter som var innlagt og hvilken diagnose de hadde, kvartalsrapporter vedrørende bruken av tvangsmidler, kvartalsrapporter om pasientenes beskjeftigelser (arbeid de utførte ved Kriminalasylet), og en rapport om pasientenes tilstand samt generelle bemerkninger rundt året som hadde gått.

En utfordring med pasientjournalene og årsmeldingene har vært å tolke skriften til Evensen. Da han skrev smått og detaljert ble mye tid brukt på denne delen av kildearbeidet. Fra 1907 ble (heldigvis) store deler av årsmeldingene skrevet på skrivemaskin. Siden det norske språket på denne tiden fremdeles var «dansk-norsk», var det til tider krevende å forstå meningen i

ordene som ble brukt. Dette ble lettere utover i kildearbeidet etter hvert som kunnskapen om språket ble bedre gjennom erfaring

En annen krevende del i forbindelse transkribering av pasientjournalene var at anamnesen ikke bestandig var skrevet øverst i journalen (som var malen). I enkelte tilfeller var den skrevet som bruddstykker utover hele pasientjournalen, og det var derfor tidvis et krevende puslespill å sette de ulike bitene sammen.

I tillegg har det vært en teoretisk utfordring med å bruke pasientjournaler som kildemateriale. Bruken av denne kildetyper reiser det epistemologiske spørsmålet: hvilken sannhet kan pasientjournalen gi historikeren? Dette er en problemstilling som litteraturviter Petter Aaslestad diskuterer inngående i sin bok «Pasienten som tekst», som handler om fortellerrollen i psykiatriske journaler. Aaslestad argumenterer i sin bok for at psykiatriske journaler ofte er sterkt preget av sosiale og politiske normer. Dette bidrar i følge ham til at journalene ofte er inkonsekvente med den teoretiske kunnskapen til psykiateren, og han kategoriserer dem derfor som «ustabile kilder».³³ Denne problematikken er det i oppgaven forsøkt å kontrollere noe ved å ta i bruk transkriberte foredrag som en viktig del av kildegrunnet. Foredragene som brukes holdt Evensen for sine psykiatri og legekolleger, og det er derfor sannsynlig å anta at de reflekterer større faglig integritet enn pasientjournalene.

Bruken av pasientjournaler som kildemateriale fører også med seg enkelte etiske utfordringer. Pasientjournaler inneholder svært sensitive personopplysninger, og med hensyn til pasientene og deres familie må journalene benyttes med respekt og ydmykhet. I forskningsprosjektet «Galskapens fengsel- Mainnan i buret», ble det utarbeidet en rekke etiske retningslinjer for bruken av pasientjournalene ved Kriminalasylet. Dette har vært et nyttig hjelpemiddel i arbeidet med denne oppgaven. Samtaler og diskusjoner med andre deltakere på dette prosjektet har også vært nyttige og bidro til etiske refleksjoner rundt denne særegne kildesituasjonen.

Et annet viktig hjelpemiddel for en god forskningsetisk tilnærming til det sensitive kildemateriale fra Kriminalasylet har vært retningslinjene til «Den nasjonale forskningsetiske

---

³³ Petter Aaslestad (1997) *Pasienten som tekst: Fortellerrollen i psykiatriske journaler, Gaustad 1890-1990*, Oslo; Tano Aschehoug: s 31-35

komité for samfunnsvitenskap og humaniora» (NESH). De slår blant annet fast at «forskere har et spesielt ansvar for utsatte grupperes interesser i løpet av hele forskningsprosessen».⁴

Et av konfidensialitetshensynene som gjøres i dette studiet er å unngå å bruke fulle navn på pasientene. I tilfellene der det refereres til konkrete pasienter i teksten er de anonymiserte, og ved noen anledninger brukes kallenavnet de hadde i Kriminalasylet.

Historiografi

Denne oppgaven er primært vitenskapshistorisk, og det gjennomgående temaet er psykiatriens interesse for og relasjon til kriminalitet. Dette temaet kan deles inn i to hovedområder. Det ene området går innunder kategorien rettspsykiatri, altså psykiatriens rolle i rettsvesenet. Spørsmål av spesiell betydning for rettspsykiatrien har spesielt vært tilregnelighetsspørsmålet; hvorvidt forbryteren skal straffes hvis forbrytelsen ble begått av et sykt sinn, samt problemstillinger knyttet til psykiaterens rolle som ekspertvitne (sakkyndig) for å vurdere forbryterens mentale tilstand.⁵ Det andre området som har opptatt psykiatere med tanke på kriminalitet har omhandlet ikke-sinnssyke forbrytere, og blir av psykiatrihistorikere betraktet som psykiatriens bidrag til fagfeltet kriminologi.⁶ Denne interessen var drevet fram av ønsket om å forstå, gjennom å rette fokuset på forbrytere, kriminalitet ut i fra vitenskapelige premisser.⁷ Kriminologihistorie og rettspsykiatrisk historie er til dels kryssende og det har derfor ikke vært problemfritt å holde dem adskilt i historiske analyser.

I boken «The Criminal Brain» som handler om ulike biologiske forklaringer på kriminalitet i et historisk perspektiv, adresserer Nicole Rafter forholdet mellom utviklingen til psykiatri og kriminologi. Ved å trekke lange historiske linjer for å analysere opphavet til kriminologisk tenkning kommer Rafter frem til at dette forholdet har en lang tradisjon. Hun argumenterer for at psykiatere, som det ble poengtert i starten av dette kapitlet, har vært interessert i å bruke sin kunnskap til å forklare kriminalitet helt siden tiden rundt det 19. århundreskiftet. Hun hevder derfor at utviklingen til kriminologien har på mange områder vært sammenfallende utviklingen til psykiatrien. I denne sammenheng var spesielt perioden rundt 1880-tallet viktig,

---

⁴ NESH (2006) *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi*. De nasjonale forskningsetiske komiteer, Oslo: s 22

⁵ Kari Ludvigsen (1998) *Kunnskap og politikk i norsk sinnssykevesen 1820-1929*, Rapport nr. 63 institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap, universitet i Bergen: s 286-347

⁶ Kriminologi er vitenskapen om kriminalitetens årsaker, utbredelse og bekjempelse. Rune Hagen (07.08.2014) *Kriminologi*. Store norske leksikon. <<https://snl.no/kriminologi>> (sist aksessert 09.04.2016)

⁷Rafter 2008: s 19-39

og hun trekker frem psykiater Ceasare Lombroso som en nøkkelperson i utviklingen av moderne kriminologi.⁸

I «The Criminal Brain» hevder Rafter at kriminalitet er en konstruksjon, og argumenterer for at historiske analyser om utviklingen av kriminologiske ideer er nødt til å inkludere den sosiale konteksten hvor de oppstod. Selv om problemstillingen i denne oppgaven er avgrenset i forhold til å gå i dybden for å kartlegge de sosiale rammene rundt den vitenskapelige utviklingen, blir Rafterns perspektiv fulgt ved blant annet å inkludere lovverk i kildematerialet.⁹

I norsk historieforskning har årene mellom 1890-1900 vært en periode som har interessert historikere i vesentlig grad med tanke på å studere utviklingstrekk innenfor psykiatri og kriminologi. En av de mest markante forskerne på dette feltet er idehistoriker Espen Schaaning. I boken «Menneskelaboratoriet – Botsfengslets historie», gir Schaaning en historisk utredning av utviklingen av fengselsvesenet, endringer i norsk straffelovgivning, fremveksten av rettspsykiatrien og tilregnelighetsspørsmålet, samt etableringen kriminologi som vitenskap. Et av hans sentrale poenger er at norske psykiatere var sterkt influert av Ceasare Lombrosos kriminologiske perspektiver de siste årene av 1800-tallet. Denne innflytelsen hevder Schaaning kom til uttrykk på flere områder, blant annet i det teoretiske arbeidet til flere psykiatere.¹⁰

En annen historiker som har forsket på psykiatrisk og kriminologisk utvikling i samme periode er Kari Ludvigsen. I «Kunnskap og politikk i norsk sinnssykevesen» hevder Ludvigsen at kriminologiske ideer fra kontinentet fikk sterk innvirkning på hvordan psykiatrisk ekspertise ble en del av norsk strafferett. I følge henne skjedde det i denne perioden en større bevisstgjøring hos psykiaterne om at kriminalitet var deres anliggende. Hun argumenterer for at denne bevisstgjøringen bidro til etableringen av Kriminalasylet i 1895.¹¹

Både forskningen til Ludvigsen og Schaaning er en viktig for analysen i denne oppgaven. De bidrar med å skape med en sosial og vitenskapelig ramme, som gjør mulig å kontekstualisere Hans Evensens perspektiver på forbrytere ved Kriminalasylet sett i lys av norsk rettspsykiatri, psykiatri og kriminologi i perioden rundt det 20 århundreskiftet.

---

⁸ Ibid: s 65-89

⁹ Ibid: s 12

¹⁰ Espen Schaaning (2007) *Menneskelaboratoriet. Botsfengslets historie*. Spartacus Forlag

¹¹ Ludvigsen 1998: s 286-347

Det er først i de siste årene at historikere har begynt å skrive om historien til Kriminalasylet. Historiker Øyvind Thomassen var den første til å sette fokus på denne «glemte» institusjonen da han i 2008 startet et omfattende arbeid med å studere kildematerialet fra Kriminalasylet. Thomassen har skrevet en rekke artikler hvor han gjør rede for ulike sider ved den virksomheten som hadde foregått ved institusjonen. I artikkelen «Diagnosing the criminal insane in Norway 1895-1915», kartlegger han blant annet den diagnostiske praksisen til Hans Evensen i perioden han var bestyrer ved Kriminalasylet. Thomassen kommer fram til at Evensen var en moderne psykiater i sett lys av samtiden, vitenskapelig ambisiøs og påvirket av tysk psykiatri.¹²

Thomassen var også initiativtaker til Forskningsprosjektet Galskapens fengsel- «Mainnan i buret». Dette har vært en arena for faglige diskusjoner og utveksling av litteratur, og har vært en stor berikelse og inspirasjon for denne oppgaven.

Metode

En sentral del av metodikken som brukes for å svare på problemstillingen er kvalitativ tekstanalyse. Denne metoden synes å være naturlig på grunn av kildesituasjonen (kun skriftlige kilder) og oppgavens tematikk. En slik tilnærming består i følge historiker Knut Kjeldstadli av tre ledd: få innsikt i den språklige meningen i teksten, forstå budskapet til teksten og til slutt, gjengi meningen i teksten med egne ord.¹³ Alle leddene har vært en viktig del av kildearbeidet med denne oppgaven. På side 7 diskuteres utfordringer med å finne den språklige meningen i pasientjournalene og årsmeldingene fra Kriminalasylet.

Kjeldstadli sier også at historikeren er nødt til å etablere en kontekst rundt tekstens innhold for å kunne kartlegge de meningsbærende elementene i budskapet. Spesielt for kildearbeidet i historiske analyser av idehistorisk karakter hevder han at dette er viktig. Siden en stor del av kildearbeidet til denne oppgaven har vært å forstå vitenskapelige tankemønstre, har det vært viktig å fordype seg i den vitenskapelige utviklingen i den aktuelle perioden for å finne de meningsbærende elementene i kildene.¹⁴

En annen viktig del av metodikken er den hermeneutiske tilnærming. Å ha et åpent og forventningsløst sinn er viktig for å kunne forstå fortida på dens egne premisser. Dette har

---

¹² Thomassen 2015: 63-64

¹³ Knut Kjeldstadli (1999) *Fortida er ikke hva den en gang var – en innføring i historiefaget*. Oslo: 183-184

¹⁴ Ibid

likevel vært en utfordrende del av arbeidet med denne oppgaven av flere grunner.¹⁵ På grunn av problemstillingens natur har vært viktig å fordype seg i litteratur, som gjennom å skape kontekst bidrar til å skape mening i kildenes innhold. Selv om dette har vært en nødvendig fremgangsmåte i kildearbeidet, er slike forkunnskaper med på å skape en forventningshorisont.

En annen hermeneutisk utfordring har vært å unngå at egen moral preger den historiske analysen. Siden enkelte deler av kildemateriale viser holdninger og begrepsbruk som kan virke støtende ut i fra dagens moralske standarder, har en bevisstgjøring rundt denne problemstillingen bidratt til å unngå å skrive fordømmende om aktørene i oppgaven.

Oppgavens struktur

Oppgaven består av til sammen 5 kapitler. Oppbyggingen av oppgaven som helhet er kronologisk, mens det innenfor de ulike kapitlene er en kombinasjon av tematisk og kronologisk strukturering. Unntakene er kapittel 4 og 5, som i all hovedsak har en tematisk oppbygging.

Etter innledningskapitlet blir det i kapittel 2 sett nærmere på sentrale psykiatriske perspektiver på kriminalitet i Europa ved årene før og rundt det 20. århundreskiftet. Kapitlet starter med å analysere ideene til de italienske kriminologene på starten av 1880-tallet, med spesielt fokus på Cesare Lombrosos kriminalantropologi. Deretter ses det nærmere på kriminologiske og rettspsykiatriske perspektiver innenfor tysk psykiatri i perioden 1880-1907, spesielt med vekt på nøkkelutgivelser av psykiaterne Emil Kraepelin og Gustav Aschaffenburg. Til slutt diskuteres hvordan kriminologiske ideer fra kontinentet påvirket norske psykiateres perspektiver på kriminalitet på 1890-tallet.

I kapittel 3 drøftes ulike sider ved etableringen av Kriminalasylet. I denne sammenheng er fokuset på den psykiatriske argumentasjonen og det juridiske dilemmaet som bidro til etableringen av institusjonen i Trondheim i 1895. Deretter vil bli gitt en fremstilling av Hans Evensens bakgrunn og karriere som psykiater. Til slutt diskuteres Kriminalasylets potensiale for generering av kunnskap om kriminologi og forholdet mellom kriminalitet og mentale lidelser.

---

¹⁵ Anders Florén (2006) *Liten historisk begrepsordlista*. I Florén, A og Ågren, H. Historiska undersökningar. Grunder i historisk teori, metod och framställingssätt. Andra upplagan. Lund; Studentlitteratur AB

Kapitel 4 utgjør hovedtyngden av oppgavens empiriske analyse. Hovedvekten i dette kapitlet er Hans Evensens psykiatriske perspektiver på forbrytere i den perioden han var bestyrer ved Kriminalasylet. Til dette formålet analyseres pasientjournaler og årsmeldinger fra Kriminalasylet, samt en rekke foredrag Evensen holdt i tidsrommet 1901-1915.

I kapittel 5 vil den empiriske analysen i det foregående kapitlet sammenfattes og diskuteres i lys av kapittel 2. Til slutt diskuteres behovet for videre forskning.

Begreper

For å kunne svare tilfredsstillende på problemstillingen har det vært nødvendig å bruke psykiatrisk terminologi fra tidsrommet som blir studert. Å unnlate å ta i bruk slike begreper, eventuelt erstatte de med moderne språk, kunne ha ført til en mangelfull, overfladisk og anakronistisk analyse. Det benyttes således i denne oppgaven en rekke begreper som ikke er kjent for folk flest i dag. Istedenfor å forklare alle begrepene i starten av oppgaven, som også hadde vært en mulighet, falt valget på å forklare dem fortløpende i teksten og i fotnoter. Dette gjøres fordi det er både lettere å forstå og forklare begrepene når de blir presentert i en større sammenheng. Det er likevel to begreper som bør forklares her.

Begrepet «utviklingshemming» brukes i analysen av Hans Evensens psykiatriske perspektiver på forbrytere, på tross av det ikke finnes belegg for at Evensen selv brukte dette begrepet ved Kriminalasylet. Istedenfor bruker han de psykiatriske diagnosene idioti og imbecilitet for mennesker med medfødte svekkelser i «aandsevnene» (et begrep han brukte om mental kapasitet, særlig med tanke på intellektet). Fremtredende tyske psykiatere plasserer i samme periode disse diagnosene i kategorien «defective mental development» (svekket mental utvikling). For å kunne sammenligne Evensens psykiatri med den tyske er det derfor naturlig å bruke begrepet «utviklingshemming» i analysen.

Et annet ord som ved gjentatte anledninger brukes i oppgaven er «kontinentet». I denne sammenheng brukes den som en fellesbetegnelse for Tyskland og Italia.

Kapittel 2: Psykiatriske perspektiver på forbrytere i perioden 1880-1900

I dette kapitlet skal sentrale psykiatriske perspektiver på forbrytere i Europa i perioden 1880-1900 analyseres. Fokuset vil i første omgang være rettet mot det italienske kriminologiske fagmiljøet på 1880-tallet, med psykiater Cesare Lombroso i spissen, bidro til å gjøre forbrytere til psykiatriens anliggende. I denne sammenheng foretas en analyse av Lombrosos «Forbrytermennesket» (første utgivelse i 1876), en bok som gjennom sin kriminalantropologiske tilnærming mottok stor oppmerksomhet av det psykiatriske fagmiljøet i Europa. Dernest ses det nærmere på sentrale trekk ved den tyske psykiatriens forståelse av forbrytere. Dette gjøres ved først å analysere den innflytelsesrike psykiateren Emil Kraepelins «Lærebok i psykiatri» (første utgivelse i 1883), og deretter analyseres et av pionerverkene innenfor kriminalpsykologien, Gustav Aschaffenburgs «Forbrytelsens og dens bekjempelse» (1902). Kapitlet avsluttes med en drøfting av hvordan de kriminologiske ideene fra kontinentet, fra midten av 1890-tallet til begynnelsen av det nye århundret, påvirket norske psykiateres oppfatning av forbrytere.

Helt siden framveksten av den moderne psykiatrien, som anslås å ha startet med den franske legen Phillippe Pinel rundt det 19. århundreskiftet, har kriminalitet ligget innenfor psykiaternes interessesfære.¹⁶ Det var likevel først på andre halvdel av 1800-tallet at denne interessen ble utberedt i psykiatriske fagmiljøer. Dette skjedde gjennom fremveksten av rettspsykiatrien og kriminologien, i en periode da psykiatrien for alvor ble en del av det europeiske samfunnet.

Fra midten av 1800-tallet skjedde det om omfattende profesjonalisering og institusjonalisering av psykiatrien som inkluderte etableringen av psykiatri som en medisinsk disiplin ved universiteter, utbredelsen av psykiatriske asyler, og ved at psykiatere ble en del av rettspraksisen som sakkyndige.¹⁷ Denne fremveksten skyldtes blant annet i følge filosof og historiker Michel Foucault, statens kamp for å isolere avvikende mennesker. Dette var individer som gjennom sin oppførsel, som løsgjengeri, galskap, prostitusjon og kriminalitet, ble betraktet som skadelige for samfunnet. Foucault mente derfor at psykiateren, gjennom behandling og vurdering av den gale, fikk en sentral posisjon i denne isoleringsprosessen. At kriminalitet havnet i psykiatriens interessesfære ble derfor en naturlig progresjon i kampen

---

¹⁶Som bestyrer ved asylet La Bicetre i Paris, løsnat Phillpe Pinel (1745-1826) lenkene til de sinnssyke og innførte human behandling av mentale lidelser. Nicole Rafter (2008) *The Criminal Brain: Understanding Biological Theories of Crime*, New York and London; New York University Press: s 19-118

¹⁷ Pete Becker, and Richard F Wetzell, (2006) *Criminals and their Scientists: The History of Criminology inInternational Perspective*.Cambridge, U.K.: Cambridge University Press: s 183-206

mot avvikerne, i følge han.¹⁸ Denne progresjonen ble særlig synlig blant de italienske positivistene de siste tiårene av det 19. århundret, som av samtidens psykiatere ble kreditert for å lede psykiatriens oppmerksomhet mot forbrytere.

De italienske kriminologene

Ved starten på 1880-tallet ble det etablert et italiensk kriminologisk forskningsmiljø med tilknytning til Universitetet i Torino. Anført av psykiater Ceasare Lombroso, juristen Enrico Ferri, og strafferettsjuristen Garofallo, var miljøet sterkt preget av vitenskapelig optimisme og ønsket å skape et skifte i forståelsen av kriminalitet. Kjernen i de nye kriminologiske ideene var at kriminalitet alene kunne ikke forklares gjennom å fokusere på den kriminelle handlingen. Dette perspektivet mente de tilhørte en utdatert europeisk rettspraksis som i stor grad var påvirket av religiøs moral ut vitenskapelig fundament.¹⁹ De hevdet at den beste måten å forstå kriminalitet var ved å rette fokuset mot forbryterne.

Gjennom empiriske undersøkelser ønsket de å kartlegge forbrytere vitenskapelig. Studiene var basert på teorier og metoder fra ulike fagretninger, men med en sterk forankring i psykiatri og antropologi.²⁰ Disse nye kriminologiske ideene ble kommunisert gjennom opprettelsen av en rekke ulike fagjournaler, deriblant *Archivio di Psichiatria* (arkiv for psykiatrien) og *Antropologia criminale e scienze penali* (arkiv for kriminalantropologi, rettsmedisin og beslektede vitenskaper).²¹

Den kriminologiske tilnærmingen fikk sterk innflytelse i Italia. Særlig innenfor rettsvesenet ble de nye ideene tatt godt imot, og ble ansett som viktige steg mot en god og effektiv bekjempelse av kriminalitet. Et resultat av dette var at kriminologien fikk innpass og en rolle i reformarbeidet rundt det som juristen Ferri omtalte som et mer rettferdig og sofistikert italiensk straffesystem. Han mente at den vitenskapelige forankringen ville øke rettssikkerheten ved å bedre beskytte mot vilkårlig fengsling, i tillegg til å skape en bedre proporsjonalitet mellom forbrytelse og straff.²²

I følge Kriminolog Tove Stang Dahl fikk den italienske kriminologien også sterk innflytelse utenfor Italia, og at dette skjedde på tre nivåer: det internasjonale kriminologiske fagmiljøet

---

¹⁸ Michel Foucault (1977) *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York; Pantheon Books

¹⁹ Ludvigsen 1998: s 294

²⁰ Tove Stang Dahl 1978: *Barnevern og samfunnsvern: om stat, vitenskap og profesjoner under barnevernets oppkomst i Norge*. Pax: s 55-57

²¹ Rafter 2006: s 65-88

²² Ludvigsen 1998: s 294-295

(besående av psykiatere), fengselsbevegelsen og den kriminalistiske bevegelsen (dommere og strafferettsprofessorer).²³ For førstnevnte gruppe ble psykiater Lombrosos forskning på forbrytere betraktet som et pionerarbeid i den moderne kriminologien.

Ceasare Lombroso og kriminalantropologien

Ceasare Lombroso (1836-1909) var født og oppvokst i den norditalienske byen Verona. Etter å ha studert medisin ved Universitetet i Padua, Wien, Paris og Pavia (hvor han ferdigstilte graden i 1858), ble han i 1859 innkalt som militærlege etter krigsutbruddet mellom Frankrike og Østerrike. I militæret tjenestegjorde han blant annet ved sinnssykeavdelingen til sykehuset i Pavia, en stilling han beholdt etter militærtjenesten inntil han i 1864 ble ansatt i et nyopprettet professoriat i psykiatri ved universitetet i samme by. I 1876 ble han professor i rettspsykiatri ved Universitetet i Torino, en stilling han beholdt helt fram til sin død. Ved Universitetet i Torino hadde han kun et begrenset antall forelesninger de første årene noe som frigjorde mye tid til forskning rundt det som hadde blitt hans største interesse, forbrytere.²⁴

Allerede i løpet av sitt første år ved Universitetet i Torino gav han ut sitt mest kjente verk «L'Uomo delinquente» (Forbrytermennesket). Ved å ta i bruk metodologi og teori fra en rekke forskjellige fagretninger i sine undersøkelser, deriblant frenologi, fysiognomi, antropologi og psykiatri, hevdet han i denne publikasjonen at det eksisterte en kriminell arketyp: «delinquente nato» (den fødte forbryter).²⁵²⁶ Han anslo at om lag 40 prosent av alle forbrytere var født med sterke kriminelle tilbøyeligheter, noe som gjorde at de hadde store problemer med å leve som lovlige mennesker.²⁷

«Den fødte forbryter» var bygget på Lombrosos teori om at kriminalitet var en atavisme, det vil si en egenskap som opprinnelig tilhørte et lavere trinn i den evolusjonære utviklingen. I følge han kunne kriminalitet spores helt tilbake til de kjøttetende planetenes «mord» på insektene. Moral var en egenskap som kun var tilstedeværende hos det moderne mennesket,

---

²³ Dahl 1978: s 57-58

²⁴ Hans Evensen (1910), *Cesare Lombroso som menneske og forsker*. Foredrag i Trondhjems lægeförening: s 1-9

²⁵ Fysiognomi fikk sitt utspring på slutten av 1700-tallet, og var læren om hvordan ytre fysiologiske trekk kunne avsløre andre egenskaper hos mennesker. Ved bruk av denne tilnærmingen var det i følge tilhengerne, mulig å finne ut hvorvidt noen var mentalt syke eller kriminelle kun ved å studere ansiktsformen og uttrykket til individet. Rafter 2006: s 22-24

²⁶ Frenologi var læren om hvordan menneskets evner og karakter kunne avdekkes gjennom å studere formen på hodeskallen. De frenologiske ideene ble pionert av Østerrikerne F. J. Gall (1758–1828) og hans elev J. K. Spurzheim (1776–1832) ved starten av det 19 århundrete, men ble sterkt kritisert av fagfolk innenfor anatomen for å være overflatisk og uvitenskapelig. Roy Porter (2002) *Madness: A Brief History*, Oxford and New York; Oxford University Press: s 141-142

²⁷ Evensen 1910: s 10-22

og var i så måte en evolusjonær nyvinning, mente han. Han hevdet derfor at «den fødte forbryter» var underutviklet ut i fra et naturhistorisk perspektiv.²⁸ For å forklare hvorfor denne atavismen var tilstede hos enkelte individer, anvendte Lombroso den franske psykiateren Bénédict Morels teori om degenerasjon. Den nedadgående evolusjonære utviklingen innad i slekten, blant annet som følge av alkohol og mentale lidelser, gjorde at avkommet i enkelte tilfeller kunne bli født med iboende kriminelle egenskaper, hevdet Lombroso.²⁹

At «den fødte forbryter» var evolusjonært underutviklet, mente Lombroso var påviselig gjennom det han kalte for sin kriminalantropologiske tilnærming. Denne fremgangsmåten baserte seg hovedsakelig seg på å måle fysiske forskjeller mellom kriminelle og andre ulike menneskegrupper. Ved å gjøre sammenligninger mellom kroppsdeler, kranier, beinbygning og hjernestørrelse, slo han fast at forbrytere, i likhet med det han kalte for «primitive raser» (hovedsakelig stammesamfunn, men også enkelte dyrearter), var evolusjonært underutviklet. Forbryterens underutviklede fysiologi gjorde at de ofte hadde et særpreget utseende, ifølge ham. Vanlige kroppslige trekk blant dem mente han var lave og sammenvokste øyebryn, flate neser, store kjeve, fremstående kinnbein og manglende øreflipper. Han gikk også i detalj om hvordan ulike forbrytere hadde særegne kjennetegn:

Thives are notable for their expressive faces and manual dexterity, small wandering eyes that are often oblique in form..like rapist, they often have jug ears. Rapist, however nearly always have sparkeling eyes, delicate features and swollen lips and eyelids. Most of them are frail, some are hunchbacked.³⁰

I tillegg til et særpreget utseende, hevdet Lombroso at «den fødte forbryter» også ble synlig på grunn av sin primitive oppførsel. I denne sammenheng trakk han spesielt frem, i tillegg til kriminelle handlinger, deres behov for å tatovere seg. Denne trangen mente han kom av forfengelighet og selvopptatthet, som var vanlige egenskaper den gangen mennesket ikke

---

²⁸ Ibid: s 11

²⁹ I 1857 foreslo den franske psykiateren Bénédict Morel at mentale lidelser og en rekke andre uheldige egenskaper og tilstander (deriblant kriminalitet), hadde et felles opphav i det han kalte for degenerasjon. Degenerasjon var i følge han en negativ utvikling innad i slekten, hvor uheldige egenskaper ble overført til avkommet gjennom arv. Også ervervede egenskaper var i følge han arvelige, og degenerasjon var derfor i stor grad knyttet til slekten og individets livstil. Særlig ble alkohol trukket frem som en viktig årsak til degenerasjon av Morel og hans tilhørere. Hvis degenerasjonsspiralen fikk fortsette lenge nok, mente han at sannsynligheten var stor for at avkommet ble idiot (den alvorligste formen for utviklingshemming), en tilstand som betydde sterilitet og var derfor det nederste trinnet i degenerasjonen. For å fastslå hvorvidt et individ var degenerert eller ikke, mente han at det måtte utføres en kroppslig undersøkelse. Hvis det viste seg at pasienten hadde fysiologiske trekk som avveik fra det som ble oppfattet som normalt, var det stor sannsynlighet for at dette skyldtes degenerasjon, i følge han. Degenerasjonslæren ble svært innflytelsesrik innenfor psykiatrien, og ble helt frem til starten på 1900-tallet betraktet som en grunnstein i den psykiatriske etiologien (læren om sykdommers årsaker). Hans Evensen (1909), *Kritik av degenerasjonslæren*. Foredrag paa norsk Psykiatrisk Forenings møte i Bergen

³⁰ Rafter 2006: s 69

levde i organiserte samfunn. Selvpptatthet var også, i følge han, en viktig årsak til at de kriminelle hadde et unormalt sterkt behov for å påføre seg selv mest mulig nytelse. Dette mente han forklarte hvorfor alkoholforbruk var så vanlig blant de kriminelle.³¹

En konsekvens av bruken av degenerasjon i sin vitenskapelige kartlegging av de kriminelle var at Lombroso så en sterk kobling mellom mentale lidelser og kriminalitet. Siden mentale lidelser og kriminalitet hadde et felles opphav gjennom degenerasjon, argumenterte han for at de måtte være forbundet med hverandre. Dette var en ide som vokste seg stadig sterkere, og i hans fjerde reviderte utgave (og den siste) av «L'Uomo delinquente» i 1897, ble den psykiatriske diagnosen epilepsi inkludert som en viktig årsak til kriminalitet. I denne utgaven gikk han også så langt som å si at alle forbrytelser kunne betraktes som epileptiske anfall.³²

Lambrosos forståelse av forbrytere var langt fra unik. At kriminalitet var et resultat av en medfødt forbrytersykdom hadde vært foreslått allerede i første halvdel av 1800-tallet, blant annet av den engelske psykiateren James Prichard i hans teori om «moralsk galskap».³³ Sammenhengen mellom degenerasjon, mentale lidelser og kriminalitet var heller ingen ny ide, og var som nevnt tidligere i dette kapitlet blitt foreslått av Morel over 10 år før publikasjonen av Lambrosos «Forbrytermennesket». Degenerasjonsteoriens fokus på ytre fysiologiske tegn som et grunnlag for å vurdere om hvorvidt individet var degenerert, hadde dessuten klare likheter med Lombrosos antropologiske tilnærming og hans forbryterfysiognomi.

Lambrosos kriminalantropologi møtte sterk kritikk allerede etter publikasjonen av den første utgaven av «Forbrytermennesket». Det var særlig fra psykiatere, fengselsvesenet og antropologer at hans ideer om forbrytere møtte motstand. Han ble fra flere hold kritisert fordi hans kriminelle arketype var en konstruert skikkelse uten røtter i virkeligheten. Med sitt karakteristiske primitive utseende, var ikke «den fødte forbryter» å spore i straffeanstaltene i følge fengselsbetjenter og kriminologer. Et annet ankepunkt, fra antropologisk hold, var den rasistiske tilnærmingen til det han kalte for primitive samfunn. Langt i fra alle var enige med han om at det moderne europeiske mennesket hadde en medfødt overlegen moral. Antropologene mente at det var lite fruktbart å betrakte moral som en biologisk betinget

---

³¹ Evensen 1910: s 14-16

³² Ibid: s 16-17

³³ James Prichard foreslo i 1835 at det eksisterte en medfødt mental lidelse som førte til svekkede moralske evner som han kalte for *moralsk galskap*. Rafter 2006: s 27

størrelse, og at han istedenfor burde prøve å forstå andre samfunn ut fra deres egne kulturer og rettferdighetsbilder.³⁴

Kritikken fra det psykiatriske fagmiljøet var rettet mot store deler av det kriminalantropologiske tankegodset. Fremfor alt var det Lombrosos vitenskapelige fremgangsmåte som fikk gjennomgå. Det ble påpekt store mangler i det empiriske materiale, at generaliseringene var feilslåtte og at den frenologiske og fysiognomiske tilnærmingen var utdatert og uvitenskapelig.³⁵ Kritikken var likevel ikke fullstendig uniform, og det var psykiatere som omfavnet deler av de kriminalantropologiske ideene.³⁶ Denne gruppen begynte likevel å bli marginal i løpet av de av første tiårene av 1900-tallet.³⁷

På tross av den omfattende motstanden, ble Lombroso hyllet som en pioner av sine europeiske kolleger for å være den første som systematisk prøvde å forstå kriminelle fra et vitenskapelig perspektiv.³⁸ Gjennom sin forskning hadde han gjort både psykiatere og forskere fra andre fagfelt oppmerksomme på forbrytere som interessante forskningsobjekt. Denne interessen ble særlig synlig blant tyske psykiatere ved slutten av 1800-tallet.

Den tyske psykiatrien

Den tyske psykiatrien var toneangivende i Europa ved det 20 århundreskiftet. Det hadde den vært helt siden psykiatrien fikk innpass i det europeiske samfunnet på midten av 1800-tallet. De tyske universitetene var anerkjente for sin forskning og undervisning, og de tyske psykiaterne ble betraktet som ledene aktører innenfor fagfeltet av sine europeiske kolleger. Tyskland ble derfor en populær destinasjon for leger og psykiatere som ønsket å oppdatere seg på det nyeste av psykiatrisk kunnskap.³⁹

Psykiatrien ved de tyske universitetene var biologisk forankret, og sterkt påvirket av Wilhelm Griesingers organiske psykiatri. Ved midten av 1800-tallet foreslo Griesinger at mentale lidelser kunne betraktes som hjernesykdommer, hvor arvelig disposisjon spilte en avgjørende rolle for sykdommens opphav og forløp.⁴⁰ Mentale lidelser som organisk sykdom bidro til å plassere psykiatrien inn under den konvensjonelle medisinen, noe som i sin tur gav legene

---

³⁴ Evensen 1910: s 12-20

³⁵ Ibid

³⁶ Ludvigsen 1998: s 294-295

³⁷ Evensen 1910

³⁸ Gustav Aschaffenburg, (1913) *Crime and Its Repression*. Boston: Little, Brown and Company.

³⁹ Einar Kringlen (2002) *Psykiatriens samtidshistorie*. Oslo; Universitetsforlaget: s 28-30

⁴⁰ Porter 2002: s 143-145

autoritet på psykiatriens domene. Denne biomedisinske modellen ble dermed et stort forbilde, ikke bare for den tyske, men for store deler av den europeiske psykiatrien.⁴¹

Da tyske psykiatere fikk øynene opp for forbrytere gjennom Lombrosos kriminalantropologi på 1880-tallet, var det blant annet med den biomedisinske tilnærmingen som utgangspunkt, at de kriminelle nå skulle kartlegges. En ved de mest betydningsfulle psykiaterne i dette arbeidet var en av de mest innflytelsesrike aktørene i den tyske psykiatrien i tiåret før og etter det 20 århundreskiftet, Emil Kraepelin.⁴²

Emil Kraepelin

Emil Kraepelin (1856-1926) var født og oppvokst i den tyske småbyen Neustrelitz nordøst i Tyskland, i dag i delstaten Mecklenburg-Vorpommern. Da han i 1875 hadde fullført medisinstudiet i Leipzig, valgte han å sette kursen til Bayern og Würzburg for å videreutdanne seg innenfor det psykiatriske fagfeltet. Etter flere år som tilsatt ved ulike forskningsanstalter og kliniker, deriblant ved William Wundts beryktede laboratorium for eksperimentell psykologi, ble han i en alder av 30 år ansatt i et professoriat i psykiatri ved Universitetet i Dorpat (i dag Universitetet i Tartu, Estland). Fra 1890 hadde han et 13års langt opphold som ansatt ved det prestisjetunge Universitetet i Heidelberg, som ble regnet for å være en av de store lærings og forskningsinstitusjonene i Europa innenfor medisin. Tiden ved Heidelberg var en produktiv og fruktbar periode i karrieren hans. I tillegg til å undervise i eksperimentellpsykiatri og rettspsykiatri, brukte han tiden til forskning. Denne forskningen resulterte blant annet til publikasjonen av et hans mest kjente arbeider, konseptualiseringen av diagnosen Dementia praecox (en diagnose som under navnet Schizofreni i dag) i 1896. Ved Heidelberg arbeidet han også med revisjoner av sin betydningsfulle lærebok i psykiatri, «Lehrbuch der psychiatrie». Denne læreboken, som for første gang ble utgitt i 1883, ble regnet for å være et pionerverk i systematiseringen og klassifiseringen av mentale lidelser. I 1904 opprettet han en psykiatrisk klinikk i München, som på lik linje med undervisningene han holdt ved Heidelberg, var en populær destinasjon for europeiske psykiatere.⁴³

I hele sin karriere var kriminalitet et tema Kraepelin viet stor oppmerksomhet. Som rettspsykiater var han spesielt opptatt av å forstå hvordan mentale lidelser og svekkede mentale evner kunne føre til at mennesker begikk kriminelle handlinger. Å forstå den anklagedes mentale tilstand var i følge han helt avgjørende for å forstå omstendighetene rundt

---

⁴¹ Kringlen 2002: s 28-30

⁴² Becker & Wetzell 2006: s 198-202

⁴³ Editorial (1926) *Obituary*. British medical journal (13 november): s 914

forbrytelsen. Han mente derfor at psykiatrisk kunnskap var svært viktig for en effektiv og rettferdig domsavsigelse og straffeutmåling. Hvis forbryterens mentale evner på et eller annet vis var svekket under forbrytelsen, mente han at dette burde gi seg utslag i redusert straff eller behandling istedenfor straff.⁴⁴

Foruten sine populære forelesninger rettspsykiatri ved Heidelberg og som ekspertvitne i straffesaker, var hans «Lærebok i psykiatri» en viktig plattform for formidlingen av kunnskapen han hadde opparbeidet seg rundt forholdet mellom mentale lidelser og kriminalitet. I læreboken ble kriminell oppførsel nevnt som en karakteristikk ved sykdomsforløpet til en rekke mentale lidelser. Han beskrev blant annet hvordan alkoholikere ofte led av et generelt moralsk forfall og var tilbøyelige til å bruke vold og begå tyveri, at epileptikere kunne få voldelige utbrudd, at mennesker lidende av *dementia praecox* i enkelte tilfeller hadde en forhistorie som vanetyver og at paranoide former av nevnte lidelse var forbundet med brutal voldskriminalitet. Symptomer som på forskjellig vis kunne lede til kriminelle handlinger fremholdt han blant annet vrangforestillinger, manglende viljekontroll, sterk impulsivitet (deriblant morbide impulser), forstyrrelser i følelseslivet (som for eksempel høy aggressivitet, svekket evne til å føle sympati og perverterte seksuelle følelser).⁴⁵

Spesielt oppfattet han mennesker med mental utviklingshemming, som sterk tilbøyelige til å begå lovbrudd. Han delte de utviklingshemmede i to hovedkategorier: idioter (sterkt mentalt utviklingshemmede og siste trinn i degenerasjonen) og imbecile (lettere mentalt utviklingshemmede). Blant karakteristikkene han mente var vanlig hos idiotene og de imbecile, var svak moralsk kapasitet, sympatiløshet, i enkelte tilfeller seksuelt perverterte (noe som fikk utslag i form av hyppig masturbering og overgrep på dyr og barn), vanskelige å oppdra og utdanne (var derfor i følge han sterkt tilbøyelige til vagabondisme og tydde ofte til stjeling), at de ofte utviklet seg til å bli aggressive og at imbecile kvinner ofte ble prostituerte.⁴⁶

Kraepelins interesse for kriminalitet var ikke begrenset til mennesker med mentale lidelser eller utviklingshemninger som kunne begå lovbrudd på grunn av deres reduserte mentale tilstand. Han ønsket også å bruke psykiatrien til å forstå andre forbrytergrupper. Allerede i sin første publikasjon i 1880, «Die abschaffung der strafmasses» (Avskaffelsen av straff),

---

⁴⁴ Becker & Wetzell 2006: s 198-199

⁴⁵ A Ross Diefendorf (1907) *Clinical Psychiatry: A Textbook for Students and Physicians*. Abstracted and Adapted from the Seventh German Edition of Kraepelin's 'Lehrbuch der Psychiatrie'. Bristol: Thoemmes Press.

⁴⁶ Ibid

argumenterte han for at kriminalitet og mentale lidelser var to fenomener ved den menneskelige naturen som var sterk forbundet med hverandre, og hevdet derfor at psykiatrien hadde et sterkt potensiale til å generere kunnskap om forbrytere. I denne utgivelsen viet han også oppmerksomhet til de italienske kriminologene, deriblant Lombroso, som han mente hadde gjort en viktig jobb med å sette et vitenskapelig fokus på forbrytere og ved å etablere kriminologien som et eget fagfelt. Kraepelin var likevel kritisk til deler av Lombrosos arbeid, og mente blant annet at han manglet tilstrekkelig empirisk grunnlag til å generalisere på grunnlag av forbryternes fysiologi. I tillegg var Kraepelin tvilende til bruken av naturhistoriske perspektiver for å forklare kriminalitet.⁴⁷

I likhet med Lambroso, var likevel Kraepelin overbevist om at sammenhengen mellom forbrytere og mennesker med mentale lidelser, var at begge gruppene ofte var et resultat av degenerasjon. Degenerasjonslære fikk derfor en dominerende rolle i forklaringen hans på kriminalitet. Dette skjedde på to nivåer: gjennom den psykomedisinske modellen på den ene siden, og gjennom et samfunnshygienisk perspektiv (eugenetisk) på den andre.

I den første utgaven av sin lærebok viste Kraepelin tegn til å behandle enkelte typer forbrytere som mentalt syke. I utgivelsen satte han likehetstrekk mellom «sittlicher schwachsinn», mennesker med en form for idioti og som han mente hadde sterke tilbøyeligheter til å bli vanetyver, med Lambrosos teori om «den fødte forbryter».⁴⁸ I den 7. utgaven av læreboken som ble utgitt i 1907, tok han denne ideen et steg videre. I kapitlet psykopatiske personligheter beskrev han «fødte forbrytere», «de ustabile», «morbide løgnere og svindlere» og «pseudokverulanter», som ulike former for mentale avvikere.

There is a considerable group of such morbid conditions which may be properly regarded as mental deformities. They are not characterized by any definite disease process, but rather by a general deviation from the normal mental life. Our discussion of this group will be limited to conspicuous types which are of special interest to the psychiatrist.⁴⁹

Kraepelin systematiserte «de fødte forbryterne» på samme måte som de andre diagnosene i læreboken hans: noen ord om etableringen av diagnosen (historie, faglige diskusjoner og utvikling), etiologi (sykdommens årsak), symptomatologi (beskrivelser av hvilke symptomer som kjennetegnes av sykdommen), bruk av diagnosen, og behandling.

---

⁴⁷ Becker & Wetzell 2006: s 198-199

⁴⁸ Ibid

⁴⁹ Diefendorf 1907: s 515

I etableringen av diagnosen gikk han inn på diskusjonen rundt begrepet moralsk galskap, en betegnelse han av ulike årsaker ikke oppfattet som problemfritt å bruke om «de fødte forbryterne». Et av argumentene til hvorfor dette begrepet ikke var tilfredsstillende, var at moral og intellekt ikke kunne separeres fullstendig (slik Prichard hadde foreslått), i følge Kraepelin. Uten andre mentale og fysiske stigma ville det være vanskelig å diagnostisere lidelsen og den ville derved ha en begrenset praktisk verdi, hevdet han. I tillegg mente han at hvis manglende moral var det eneste kriteriet for moralsk galskap, så ville begrepet møte stor juridisk motstand (all kriminalitet ville kunne betraktes som et resultat av sykdommen).⁵⁰

Årsaken til at enkelte mennesker ble «fødte forbrytere», skyldtes i følge Kraepelin utelukkende degenerasjon. Degenerasjon som følge av alkoholisme hos foreldrene, mente han var den vanligste årsaken. I denne sammenheng hevdet han at et stort antall av «de fødte forbryterne» var født utenfor ekteskap (uektefødte), og at dette mest sannsynlig hang sammen med utukt som følge av alkoholforbruk hos foreldrene. Mentale forstyrrelser hos foreldrene, spesielt epilepsi, var i følge han en annen stor årsak til den degenererte tilstanden til «de fødte forbryterne».⁵¹

Av symptomer på «de fødte kriminelle» mente Kraepelin at svake intellektuelle evner, men innenfor grensen av et fungerende praktisk liv var vanlige for gruppen. Sammenhengen mellom lav intelligens og kriminelle tilbøyeligheter hadde han som nevnt hevdet i forbindelse med ulike former for utviklingshemming, og var dermed ikke en fremmed antakelse for han. Videre mente Kraepelin at en «moralisk defekt» ble synlig hos «de kriminelle forbryterne» allerede i ung alder, blant annet i form av manglende sympati, selvopptatthet, som håpløse elever, ved å bedrive dyreplageri, ved å behandle venner stygt og ved ikke å respondere på vennlighet. De verste mente han kunne til og med utvise voldelig oppførsel mot familiemedlemmer. Dette var egenskaper han var sikker på ville lede til et fremtidig liv som kriminell. Starten på forbryterlivet var i følge han kjennetegnet av skulking, tiggning, prostitusjon blant kvinner, gjengaktivitet, stjeling og andre mindre forseelser. I voksen alder ble de fleste det han kalte «profesjonelle forbrytere», en gruppe som gjennom hele livet var i konflikt med resten av samfunnet, og ofte på feil side av loven.⁵²

På tross av at Kraepelin som nevnt hadde vært kritisk til Lombrosos store fokus på ytre fysiologiske kjennetrekke i tidligere publikasjoner, mente han likevel at «de fødte forbryterne»

---

⁵⁰ Ibid: s 515-517

⁵¹ Ibid: s 517

⁵² Ibid s 517-519

ofte hadde fysiske egenskaper som skilte dem fra resten av befolkningen. Som følge av deres degenererte tilstand, hadde de det han omtalte som en «underlegen fysisk utrustning». Disse kroppslige tegnene mente han var i seg selv ikke tilstrekkelige til å vurdere enkelttilfeller. For å diagnostisere en «født forbryter» hevdet han at psykiateren i tillegg var nødt til å forhøre seg om pasienten hadde utvist moralsk avvikende oppførsel i barndommen, om foreldrene hadde en moralsk akseptabel livsstil, og om det forelå fysiske og mentale tegn på degenerasjon også hos dem. Først når alle disse symptomene forelå, var det mulig å diagnostisere et individ som en «født forbryter», i følge han. Han mente likevel at en slik diagnostisering var vanskelig fordi skillet mellom sykdom og frisktilstand ofte var uklart.⁵³

Når det kom til behandling av «de fødte kriminelle» var Kraepelin pessimistisk. Gjennom god undervisning med psykiatrisk tilsyn i barndommen, trodde han at det var mulig å gjøre noen av dem til fremtidige lovlige mennesker. Avhold fra alkohol og «seksuelle utskielser» livet ut, var også viktige premisser for å holde de kriminelle tilbøyelighetene i sjakk, mente han. Han var likevel klar over at dette scenarioet var svært utenkelig for de fleste «fødte forbrytere», og fastslo derfor at et forbryterliv som regel var uunngåelig for denne gruppen.⁵⁴

I tillegg til å tilnærme seg kriminalitet som en form for mental lidelse, betraktet Kraepelin også kriminalitet som en form for samfunnssykdom som krevde eugeniske tiltak:

If we define illness as processes in our body that hamper or make life goals unreachable, we can understand crime as an illness of the social body that prevents the realization of a prosperous social life.⁵⁵ 89

Dette synet kom til uttrykk i en artikkel han skrev i 1908 som handlet om hvordan degenerasjon var blitt en reel trussel mot det tyske folk. I artikkelen argumenterte han for at europeisk samfunnsutvikling, gjennom økt urbanisering og domestisering (et begrep han i denne sammenheng brukte om avhengighet av samfunnsstrukturer og løsrivelse fra naturens betingelser), hadde ført til en betraktelig økning i mental syke, prostitusjon, løsgjengeri, kriminalitet og annen umoralsk oppførsel. Han forklarte denne økningen ved å peke på hvordan urbaniseringen hadde ført mange mennesker ut i en hard tilværelse preget av fattigdom, alkoholisme og uren luft. Slike omgivelser mente han hadde ført til en opphopning av degenererte individer i byer, som igjen ga utslag i høy kriminalitet der. I

---

⁵³ Ibid: s 520-521

⁵⁴ Ibid: s 521

⁵⁵ Becker & Wetzell 2006: s 200

tillegg var han kritisk til utbredelsen av velferdsordninger, som ved å holde de degenererte i live og gi de mulighet til å produsere avkom i en enda større degenerert tilstand, bidro til å bygge opp under en negativ spiral.⁵⁶

Bortsett fra å tilegne miljøet en rolle ved å kunne øke sannsynligheten for degenerasjon, var det Kraepelins fokus på individets biologiske forutsetninger som står igjen som hans største forklaring på kriminalitet. Denne forståelsen av forbrytere, anført av både han og Lombroso, møtte motstand fra deler av psykiatriske og kriminologiske fagmiljøer i løpet av de første årene av 1900-tallet. Mye av kritikken var særlig rettet mot deres forsøk på å etablere en kriminell arketype med synlige fysiologiske kjennetegn. En av de største kritikerne var Kraepelins tidligere elev og kollega ved Universitetet i Heidelberg, Gustav Aschaffenburg.

Gustav Aschaffenburg og kriminalpsykologien

Gustav Aschaffenburg var født i den sørøstlige tyske småbyen Zweibrücken som i dag ligger i delstaten Saarland, men han vokste opp i en av Tysklands største byer, Köln. Han studerte medisin ved universitet i Heidelberg, Würzburg, Freiburg, Berlin og Strasbourg (hvor han fullførte graden i 1890). Etter å ha tilbrakt ett år i Paris og Wien, hvor han hadde fordypet seg fagene nevrologi og psykiatri, ble han tilsatt som assistent ved Kraepelins klinikk i Heidelberg. Fra 1901 til 1904 ledet han instituttet for kriminelle sinnssyke ved Universitet i Halle, før han i 1904 ble utnevnt som professor i psykiatri ved universitet i Köln, en stilling han holdt helt frem til 1934. 1920 ble han utnevnt som meddirektør ved instituttet for kriminologi ved samme universitet.

Selv om Aschaffenburg hadde en rekke ulike bidrag til det psykiatriske fagfeltet, var det innenfor rettspsykiatri og kriminologi at han i løpet av sin karriere utøvde størst innflytelse. I 1902 ble hans mest kjente verk om kriminalitet, «Das Verbrechen und seine Bekämpfung» (Forbrytelsen og dens bekjempelse) publisert, en bok som spredte seg raskt i ulike fagmiljø og ble oversatt til flere språk. Mye av årsaken til populariteten skyldtes en systematisk og grundig tilnærming, og bruken av nye metoder og perspektiver for å belyse og forklare ulike årsaker til kriminalitet.⁵⁷ I motsetning til både Lombroso og Kraepelin, som i all hovedsak vektla forbryterens biologiske utrustning, tila Aschaffenburg også miljøet en stor betydning for hvorfor enkelte mennesker ble kriminelle.

---

⁵⁶ Eric Engstrom (2007) "On the Question of Degeneration" by Emil Kraepelin (1908). *History of Psychiatry* 18:389–398.

⁵⁷ *In Memoriam: Gustav Aschaffenburg*, *American Journal of Psychiatry* 101 (Nov. 1944): 427–28

Det første kapittelet av «Forbrytelsen og dens bekjempelse» kalte Aschaffenburg «sosiale årsaker til kriminalitet». Influert av de franske samfunnsviterne (han refererte blant annet Emil Durkheim ved flere anledninger), brukte han statistikk og grafer til å lage en oversikt over ulike miljø faktorer som hadde innvirkning på kriminalitet. Av slike faktorer beskrev han geografi (mer kriminalitet i urbane områder), årstid (større seksuell aktivitet på sensommeren) sosiale og økonomiske forhold (fattigdom og nød ledet ofte til kriminalitet), nasjonalitet (nasjonale skikker hadde innvirkning på individets forhold til alkohol), rase (hvordan etniske grupper levde under ulike sosioøkonomiske forhold) og religion (blant annet hvordan land som ikke hadde en streng religiøs praksis hadde flere tilfeller av uektefødte barn), som betydningsfulle.⁵⁸

I likhet med Lambroso og Kraepelin, mente Aschaffenburg likevel at de mest betydningsfulle årsakene til hvorfor enkelte mennesker ble forbrytere, var individuelle. I det andre kapittelet av «Forbrytelsen og dens bekjempelse» beskrev han en rekke individuelle årsaker, deriblant utdanning og oppdragelse (mangelfull skolegang kunne blant annet lede til livstiler forbundet med ulike former for lovbrudd, deriblant vagabondisme og prostitusjon), alder (drøfting av ulike sammenhenger mellom alder, mental utvikling og kriminalitet), kjønn (betraktelig antall flere menn enn kvinner som begikk forbrytelser, kvinners kriminelle handlinger var som regel tilknytning til prostitusjon) sivilstatus (ugifte menn begikk forbrytelser oftere), som hadde innvirkning individets kriminelle tilbøyeligheter.⁵⁹

Et tema han viet spesielt stor plass og diskuterte inngående, var den mentale tilstanden til de kriminelle. Han forkastet tanken om at det eksisterte noen fullstendig kartlegging av den kriminelles psykologi, blant annet med hensyn til emosjonelle egenskaper, moralske evner, altruistiske tilbøyeligheter, anger osv. Slike målinger ville i så fall ikke være objektive, i følge ham. Når en kom til vurderingen av de mentale karakteristikene hos de kriminelle, mente han at det eneste som det var mulig å slå fast var at de som regel hadde svakere intellektuelle evner.⁶⁰

At de kriminelle ofte hadde lavere intelligens sammenlignet med lovlydige mennesker, var en observasjon Aschaffenburg blant annet hadde gjort seg etter samtaler med innsatte ved straffeanstaltene. I stedet for å være brutale og primitive skapninger slik Lombroso hadde beskrevet i «Forbrytermennesket», hevdet han at forbryterne som regel var rolige, hyggelige

---

⁵⁸ Aschaffenburg 1913: s 15-122

⁵⁹ Ibid: s 123-214

⁶⁰ Ibid: s 178-185

og «svaksinnede». Videre mente han at de, på grunn av deres generelle dårlige vurderings- og forståelsesevne, som regel hadde svak impuls kontroll og var «øyeblikksbarn». Den lave intelligensen hos forbrytere, mente han også skyldtes at et stort antall av de innsatte var idioter og imbecile, men hadde blitt vurdert som normale av dommere, lekfolk, og fengselsansatte.⁶¹

Aschaffenburg var likevel forsiktig med å uttale seg om hvor mange av de kriminelle som hadde, mentale lidelser (inkludert utviklingshemninger) i «Forbrytelsen og dens bekjempelse». En av årsakene til denne varsomheten var at han oppfattet grensen mellom sykdom og frisk tilstand som uklar i mange tilfeller, særlig ved lettere former for imbeciltet. Han mente også at forholdet mellom mentale lidelser og kriminalitet var et omfattende tema som hørte hjemme i rettspsykiatrien, og henviste blant annet til Alfred Hoches «Handbuch der gerichtlichen Psychiatrie».⁶²

På tross av at Aschaffenburg mente å ha identifisert en rekke individuelle egenskaper som var vanlige hos kriminelle, var han skeptisk til ideen om en kriminell arketyp som både Lambroso og Kraepelin hadde forfektet i den «den fødte forbryter». Han hevdet at forsøk på å generalisere alle forbrytertyper (alt i fra mordere til lommetyver) i en altfavnende kategori, ikke var en særlig fruktbar fremgangsmåte. En mer givende tilnærming mente han ville derimot være å differensiere de kriminelle ut i fra hvilke forbrytelser de hadde begått, for deretter å finne fellestrekk hos forbrytere i samme kategori. Denne metodikken trodde han ville fungere veldig bra på overgripere, tyver, løsgjengere og prostituerte, siden dette var forbrytelser som skjedde ofte og at det derfor var mulig å samle inn store mengder data for statistisk analyse.⁶³

Aschaffenburg's største kritikk mot «den fødte forbryter» var bruken av ytre fysiske egenskaper for å finne en objektiv størrelse på forbrytere. Han avviste Lombrosos teori om at forbrytere ofte hadde et primitivt utseende på grunn deres atavistiske tilstand. I følge Aschaffenburg var forskningen bak «den fødte forbryter» bygget på uvitenskapelige metoder, og i stor grad drevet frem av Lombrosos subjektive vurderinger. Aschaffenburg mente også, på lik linje på med kritikken som hadde kommet fra det antropologiske fagmiljøet, at Lombrosos forskning manglet sosiokulturelle perspektiver. Dette illustrerte Aschaffenburg gjennom Lambrosos påstand om at de kriminelle hadde en trang til å tatovere seg. I følge

---

⁶¹ Ibid: s 178-197

⁶² Ibid

⁶³ Ibid: s 181-182

Aschaffenburg var ikke tatoveringer særegent for de kriminelle, og indikerte ikke i så måte at de tilhørte et lavere evolusjonistisk nivå. Istedenfor hevdet han tatoveringer kun var en uheldig og populær trend blant flere grupper, blant annet sjømenn, arbeidere og soldater i det tyske samfunnet. I følge ham var det derfor verdiløst å bruke tatoveringer som «psykologisk data» på forbrytere.⁶⁴

Aschaffenburg var også tvilende til Kraepelins påstand om at forbrytere ofte hadde en underlegen fysikk som et følge av degenerasjon. For det første mente Aschaffenburg at det var vanskelig å sette en grense mellom kroppslige tegn på degenerasjon på den ene siden, og fysiologiske avvik som ikke skyldtes degenerasjon på den annen. For det andre hevdet han at det ikke var overraskende at forbrytere hadde svakere fysikk siden de som oftest levde i miljøer preget av nød og fattigdom. I slike miljøer var det i følge ham vanlig at kvinner måtte jobbe hardt under hele graviditeten, noe som igjen kunne føre til fosterskade. I tillegg mente han at sannsynligheten for alkoholforgiftning hos fosteret under slike omgivelser var betraktelig høyere.⁶⁵

Aschaffenburg hevdet likevel at degenerasjon spilte en rolle i om et menneske fikk kriminelle tilbøyeligheter. Men, hvordan denne tilstanden gjorde at noen ble forbrytere mens andre ikke ble det, visste han ikke:

Both, criminality and mental disease are plants that draw their nourishment from the same soil, physical and mental degeneration. The fact that this soil is not able to produce better fruit must be attributed to intemperance and wretchedness, to the marriage of mentally deficient persons, in short, to unfortunate social conditions. Why it is that one child of a drunkard will be epileptic, idiotic, or insane, and another, with no discernible psychic defect, but irritable and unstable, will become a criminal; why one of a depraved family's badly brought up children will turn drunkard and end in the insane asylum, while another finds his way to prison, we do not and never shall know.⁶⁶

Det som var klart i følge Aschaffenburg, var at forbrytere burde bli betraktet som et resultat av et komplekst samspill mellom individuelle og sosiale faktorer. Gjennom en slik tilnærming, som hans selv kalte for kriminalpsykologisk, var han optimistisk til at forskning ville kunne skape stor innsikt i prosessen som ledet mennesker ut på forbryterbanen.⁶⁷

---

⁶⁴ Ibid: s 183-184

⁶⁵ Ibid: s 178

⁶⁶ Ibid: s 198

⁶⁷ Ibid

Med utgangspunkt i sin kriminalpsykologiske forståelse, forsøkte Aschaffenburg å klassifisere de kriminelle ut i fra hvilken grad det var miljøfaktorer eller individets kriminelle forutsetninger som var årsaken til forbrytelsen. Med store forbehold kom han frem til at det eksisterte sju typer kriminelle: «kriminelle ved tilfeldighet» (skjødesløshet eller uaktsomhet i for eksempel ulykker), «kriminelle på grunn av lidenskap» (ukontrollerte følelser i gjerningsøyeblikket), «kriminelle ved mulighet» (viljessvakhet kunne gjøre fristelser for store til å motstås), «kriminelle med overlegg», «gjentatte kriminelle», «vanekriminelle» (blant annet løsgjengere og prostituerte), «profesjonelle kriminelle» (en fortapt gruppe med et kriminelt begjær, ofte involvert i blant annet hallikvirksomhet og organisert kriminalitet).⁶⁸

Kriminologiske ideer blant norske psykiatere

I følge idehistoriker Espen Schanning fikk Lombrosos kriminalantropologiske ideer innpass i det psykiatriske fagmiljøet i Norge ved midten av 1890-tallet. Dette skjedde blant annet ved at norske leger og psykiatere ble introdusert for det nye tankegodset om forbrytere gjennom studieopphold og ulike fagkongresser på kontinentet. Slike utenlandsopphold fant ofte sted i Tyskland, som var en viktig destinasjon for norske leger som ønsket å spesialisere seg innenfor psykiatrien. På denne måten fikk den tyske psykiatrien sterk innvirkning på hvordan kriminalantropologien spredde seg til Norge.⁶⁹

Av psykiaterne som importerte den kriminologiske kunnskapen til Norge fra Tyskland, hevder Schaanning at Harald Holm var en viktig aktør. Holm, som i løpet av sin karriere var direktør ved sinnssykehuset på Dikemark og medlem av Den rettsmedisinske kommisjon, hadde en rekke forelesninger og publikasjoner hvor han presenterte innholdet til den nye kriminalantropologien. Han var særlig opptatt av å understreke den sterke sammenhengen mellom kriminalitet og degenerasjon, og hevdet blant annet at det var de degenerte individene som stod for mesteparten av kriminaliteten i samfunnet. En stor andel av disse, mente han hadde en eller annen form for mental lidelse eller utviklingshemming. Han var blant annet sikker på at de fleste vanetyver, omstreifere og prostituerte var imbecile. En annen funksjonshemmet gruppe, idiotene, mente han voldtok ofte for å tilfredsstille sine lyster og hadde i det hele svake moralske evner.⁷⁰

I likhet med Lombroso var Holms forståelse av degenerasjon preget av ideen om atavisme, og hevdet at de degenerte hadde egenskaper som tilhørte lavere trinn i den evolusjonslære

---

⁶⁸ Ibid: s 207-213

⁶⁹ Schaanning 2007: s 283

⁷⁰ Ibid: s 284-285

utviklingen. Han var også enig i at den degenerte tilstanden manifesterte seg i form av synlige fysiologiske avvik, og roste Lombrosos arbeid rundt «den fødte forbryter» og for «at have paavist hyppigheden af en hel del legemlige abnormiteter hos vaneforbryderen». Men, i likhet med Kraepelin mente Holm at slike fysiske stigma ikke var tilstrekkelig for å slå fast hvorvidt et menneske hadde medfødte kriminelle tilbøyeligheter, og at mentale tegn på degenerasjon også måtte være tilstede.⁷¹

Historiker Kari Ludvigsen trekker særlig fram psykiater Henrik Dedichen som en av første psykiaterne i Norge som omfavnet og spredte de kriminologiske perspektivene fra kontinentet. Akkurat som Holm hadde Dedichen studert i Tyskland, hvor han hadde blitt introdusert for kriminalantropologien. I løpet av sin karriere hadde han en sterk tilknytning til de internasjonale kriminalantropologiske bevegelsene, og var en aktiv deltaker på en rekke kongresser. I likhet med Holm var også Dedichen opptatt av å dele kunnskapen han hadde tilegnet seg om kriminalitet på sine utenlandsopphold med sine norske kolleger. I forbindelse med et legemøte i 1893, holdt han et foredrag om kriminalantropologien og argumenterte for at forbrytere tilhørte det psykiatriske interessefeltet. For sine tilhørere var han spesielt opptatt av å understreke viktigheten av degenerasjonslæren. Dette var i følge han en teori som ga stor innsikt i forbrytere og som i tillegg hadde en praktisk verdi også for vanlige leger. Blant annet mente han at kunnskap om degenerasjonslæren kunne gjøre husleger i stand til, siden de hadde kjennskap til slektshistorien, å avverge fremtidige forbrytelser ved å sette i gang preventive tiltak. Slike tiltak kunne for eksempel være å veilede foreldre.⁷²

En av årsakene til at kriminalantropologien fikk fotfeste blant norske psykiatere, mener Ludvigsen henger sammen med degenerasjonslærens tradisjoner i Norge. Kun få år etter at Morel hadde publisert sin teori, var ideen om degenerasjon i familien kjent blant norske leger. De kriminalantropologiske ideene som hadde blitt etablert på kontinentet ved starten på 1880-tallet var derfor ikke fremmede når de om lag ti år senere tiltrakk oppmerksomheten til norske psykiatere.⁷³

En annen aktør som bidro til å gjøre kriminalantropologien kjent blant norske psykiatere på slutten av 1800-tallet var psykiater Paul Winge. Winge arbeidet som psykiatrisk sakkyndig i store deler av sin karriere, blant annet som politilege i 1893, som på det tidspunktet var den eneste stillingen i Norge av sitt slag. Wings bakgrunn skilte seg lite fra Holms og

---

⁷¹ Ibid

⁷² Ludvigsen 1998: s 298-299

⁷³ Ibid: 297-309

Dedichens. Akkurat som dem hadde han studert psykiatri i Tyskland og var en svoren tilhenger av kriminalantropologien. Han deltok på internasjonale kriminologiske kongresser, og holdt selv en rekke foredrag om temaet.

Winge var opptatt av å kommunisere den praktiske betydningen av ideene og perspektivene til kriminalantropologien, som han mente burde få gjennomslag på to områder. For det første ønsket han at psykiateren, i rollen som sakkyndig, skulle få større innflytelse i rettsvesenet. Siden forbrytelse ofte ble utført av mennesker med mentale lidelser, mente han at det var viktig at den psykiatriske ekspertisen var representert i rettsalen for å vurdere forbryterens tilregnelighet. At psykiateren måtte få en viktigere rolle i rettssystemet hevdet han også var en naturlig konsekvens av det biomedisinske synet på kriminalitet, som forfektet at alle forbrytelser kunne betraktes som et resultat av sykdom hos forbryteren.⁷⁴

Det andre området han mente den nye kunnskapen om kriminalitet måtte føre til endringer på, var behandling av sinnssyke forbrytere. Han var en av de store pådriverne for etableringen av en egen institusjon for denne forbrytergruppen, som på den ene siden ikke passet hjemme i de ordinære straffeanstaltene, og som på den andre siden var for vanskelig å håndtere for asylene. I 1895 ble en slik institusjon en realitet ved opprettelsen av Kriminalasylet i Trondheim.⁷⁵

Oppsummering

Ved det 20. århundreskiftet hadde det utbredt seg en konsensus blant psykiatere på det europeiske kontinentet om at forbrytere var av interesse for det psykiatriske fagfeltet. Denne tanken var sterkt influert av arbeidet til de italienske kriminologene, som ved starten på 1880-tallet hadde representert et skifte i forståelsen av kriminalitet. Med psykiater Ceasar Lombroso i spissen, ønsket de å etablere en vitenskapelig tilnærming til kriminalitet. I motsetning til den rådende europeiske rettspraksisen som fokuserte på selve forbrytelsen, skulle den nye kriminologien rette oppmerksomheten mot menneskene som begikk forbrytelsen, i følge dem. En av de mest innflytelsesrike kriminologiske publikasjonene var Lombrosos magnum opus, «Forbrytermennesket». Gjennom det han kalte en kriminalantropologisk metode, ble det argumentert for i dette arbeidet at det eksisterte en kriminell arketyp. Dette var mennesker som på grunn av deres atavistiske tilstand, forårsaket av degenerasjon i slekten, hadde sterke medfødte kriminelle tilbøyeligheter. På tross av at

---

⁷⁴ Ibid: s 300-306

⁷⁵ Ibid

«Forbrytermennesket» høstet stor kritikk, ble Lombrosos bidrag til å etablere forbrytere som et verdifullt forskningsobjekt hyllet fra ulike fagmiljøer.

Lombrosos arbeid fikk stor innflytelse på den tyske psykiatrien, som helt siden midten av 1800-tallet ble regnet for å være ledene i Europa. Allerede kort tid etter utgivelsen av «Forbrytermennesket», begynte tyske psykiatere å vie oppmerksomhet til forbrytere. Denne interessen ble særlig synlig i arbeidet til Emil Kraepelin og hans kollega Gustav Aschaffenburg. I den betydningsfulle «Lærebok i psykiatri», ble Lombrosos ide om en kriminell arketyp opprettholdt av Kraepelin i 1907. Han beskrev «den fødte forbryter» ut i fra et psykomedisinsk perspektiv, og kategoriserte den som en psykopatisk tilstand. I likhet med Lombroso, mente Kraepelin at degenerasjon var årsaken til de medfødte kriminelle tilbøyelighetene. Han var også enig i at denne forbrytergruppen hadde kroppslige kjennetrekke som skilte seg fra lovlidige mennesker, men var i motsetning til Lombroso forsiktig med å bruke kroppslige trekk alene til å diagnostisere «den fødte forbryter». I sin «Lærebok i psykiatri» beskrev Kraepelin også hvordan en rekke andre mentale tilstander og lidelser kunne føre til kriminelle handlinger. Spesielt mente han at utviklingshemmingene idioti og imbecilitet var tilstander som økte sannsynligheten for en fremtid som forbryter betraktelig.

I utgivelsen av «Forbrytelsen og dens bekjempelse», rettet Aschaffenburg i 1902 stor kritikk mot Lombrosos arbeid. Aschaffenburg var uenig i ideen om at det eksisterte en kriminell arketyp, og mente at den atavistiske forklaringen var uvitenskapelig. Gjennom sin kriminalpsykologi, anerkjente han at kriminalitet ofte var biologiske betinget på grunn degenerasjon, men tilegnet også miljøet en stor betydning. En av de viktigste miljøfaktorene som hadde påvirkning på kriminalitet, var i følge han, alkohol.

De kriminologiske ideene fra kontinentet fikk fra midten av 1890-tallet også innflytelse på norske psykiatere. Denne påvirkningen ble synlig på en rekke ulike måter, blant annet ved at degenerasjon ble oppfattet som en viktig årsak til kriminalitet, og ved at psykiatere i større grad engasjerte seg saker som omhandlet forbrytere.

Kapittel 3: Etableringen av Kriminalasylet i Trondheim og Hans Evensen

I dette kapitlet diskuteres det først om hvordan psykiatriske og juridiske problemstillinger omkring behandlingen av sinnssyke forbrytere ledet til etableringen av Kriminalasylet i Trondheim i 1895. Deretter utforskes karrieren til Kriminalasylets andre bestyrer, psykiater Hans Evensen. Til slutt i kapitlet diskuteres Kriminalasylets rolle som sted for læring og forståelse av kriminologi og forholdet mellom psykiatri og kriminalitet i Evensens periode.

Etableringen av Kriminalasylet

Allerede i 1859 ble spørsmålet om etablering av kriminalasyl for forbrytere som var sinnssyke diskutert på Stortinget. Diskusjonen kom i kjølvannet av sinnssykeloven av 1848, som fastslo at mennesker med mentale lidelser ikke skulle kunne interneres sammen med forbrytere.⁷⁶ Sinnssyke forbrytere havnet dermed i en juridisk gråsoner, hvor de på den ene siden ikke skulle sone blant ikke-sinnssyke forbrytere ved straffeanstaltene, men på den annen side heller ikke skulle kunne interneres ved vanlige sinnssykeasyler blant ikke-kriminelle sinnssyke. På grunn av utilstrekkelig vilje til å bruke økonomiske ressurser og manglende utenlandske forbilder, ble ideen om en slik institusjon lagt død i første omgang.⁷⁷

Først 30 år senere ble spørsmålet vedrørende opprettelsen av et kriminalasyl tatt opp på ny. Sentralt for at spørsmålet igjen dukket opp hadde bakgrunn i et møte i Kriminalistforeningen i 1893.⁷⁸ Foran en forsamling bestående hovedsakelig av leger og jurister, argumenterte psykiater Paul Winge for at det var på høy tid at det ble bygget en egen institusjon for sinnssyke forbrytere. Winge hevdet at situasjonen slik den var, med internering av sinnssyke forbrytere i enten sinnssykeasyler eller i straffeanstalter, brøt både med sikkerhets- og behandlingsprinsipper. Ved sinnssykeasyler var denne gruppen en sikkerhetsrisiko for de ansatte, andre pasienter og resten av samfunnet, mente han. Å internere sinnssyke forbrytere ved straffeanstalter var i følge Winge også svært ugunstig for denne gruppen fordi det under slike forhold ikke ville være mulig å gi dem det han kalte for en «rasjonell behandling». Det var derfor, i følge ham, viktig at kriminalasylet ble etablert som en pleieanstalt med

---

⁷⁶ Lov av 17. august av 1848 om sindssyges behandling og forpleining slo blant annet fast at asyl skulle brukes som den tekniske betegnelsen for egne sykehus for de sinnssyke, la grunnlaget for psykiatrien som en egen medisinsk disiplin, asylene skulle være selvstendige fra fengsler, ordet sinnssyk skulle være en felles betegnelse for mennesker med sinnslidelser. Inger Marie Sørum Øgaard (2015) *De politiske og faglige begrunnelsene for opprettelsen av Reitgjerdet sykehus i 1923*, masteroppgave, Trondheim; NTN, Institutt for historiske studier: s 21-34

⁷⁷ Ludvigsen 1998: 303-307

⁷⁸ Kriminalistforeningen ble stiftet i 1891, og var et forum som diskuterte problemstillinger og teamtikker rundt forholdet mellom juss og psykiatri. Foreningen var sterkt påvirket av de kriminologiske ideene fra kontinentet.

vektlegging av psykiatrisk kompetanse. Han hevdet også at kriminalasylets bestyrer, i likhet med vanlige asylter, burde være spesialisert innenfor det psykiatriske fagfeltet.⁷⁹

Winges anbefaling om etableringen av et kriminalasyl for sinnssyke forbrytere ble godt mottatt av medisinaldirektøren.⁸⁰ I 1894 ble det utsendt en proposisjon av Justis og politidepartementet vedrørende opprettelsen av et, i første omgang, midlertidig kriminalasyl i Trondheim (ble senere gjort permanent gjennom Lov om Kriminalasylet av 30. april 1898).⁸¹ I tillegg til sinnssyke forbrytere forelå det også i proposisjonen forslag om at kriminalasylet også skulle internere sinnssyke som var for farlige til å håndteres ved sinnssykeasyler.⁸² I en tidligere fengselsbygning ved Trondhjems straffeanstalt ble kriminalasylet åpnet for pasienter den 1. februar i 1895. I de første 5 årene av driften ble kun den første etasjen av bygningen tatt i bruk hvor det kun var plass til 15 pasienter. I 1901 ble kapasiteten utvidet til i alt 35 pasienter ved at også 2. etasje ble tatt i bruk.⁸³

Den første bestyreren av Kriminalasylet var Waldemar Bødtker. Bødtker tilhørte en gruppe norske leger som en følge av sinnssykeloven hadde fått psykiatrien som et nytt medisinskfelt. I en alder av 71 år, etter å ha vært bestyrer ved sinnssykehuset Tronka i Trondheim helt siden 1854 ble han tilsatt i stillingen som bestyrer ved Kriminalasylet. Kun en måned før han skulle gå av med pensjon den 1. juli 1901 avgikk han med døden.⁸⁴

Hans Evensen

I 1901 tiltrådte en av den norske psykiatrichistoriens mest markante figurer stillingen som bestyrer ved Kriminalasylet i Trondheim. Hans Evensen, sønn av kjøpmann Hans Christian Evensen og Lavilde Johanne Kristine Strømberg. var født i Kristiania 22. februar 1868. Evensen avla medisinsk eksamen i 1892, og startet sin karriere innenfor psykiatrisk virksomhet som assistentlege ved Gaustad sindssygeasyl i 1893. Fra 1894 hadde han et opphold som psykiatrisk konsulent i justisdepartementet, før han i 1896 igjen ble ansatt som assistentlege ved Gaustad. Denne stillingen holdt han frem til 1900. Da satte han kursen til det anerkjente universitetet i Heidelberg i Tyskland. Ved Heidelberg studerte han eksperimentell,

⁷⁹ Paul Winge (1893) Om Behandlingen av sindssyge forbrydere. Inledende Foredrag i den norske Kriminalistforening 2det Møde 31te Oktober 1893. Kristiania. Det Steenske Bogtrykkeri. 1894

⁸⁰ Medisinaldirektørembete var tilknyttet den offentlige helseforvaltningen som tilsynsmyndighet og rådgiver. <<https://www.helsetilsynet.no/no/Toppmeny/Om-tilsynsmyndighetene/Helsedirektorar/>> (sist aksessert 13.04.2016)

⁸¹ Lov angående Kriminalasylet av 30. april 1898.

⁸² St.prp. nr. 73, 1894.

⁸³ Thomassen 2015: s 42

⁸⁴ I. Kobro (1908) Norges Læger 1800 – 1908. Tredje Udgave af F. C. Kiær: *Norges Læger I Det Nittende Aarhundre* (1800-1886) Første Bind. Kristiania. Trykt i Centraltrykkeriet

klinisk og rettsmedisinsk psykiatri med Emil Kraepelin som foreleser. Evensen besøkte også en rekke Tyske og Belgiske sinnssykeasyler i løpet av studieoppholdet for å utvide sin praktiske kunnskap rundt asyldrifft og forpleining av sinnssyke.⁸⁵

Da Evensen i 1901 ble ansatt som bestyrer ved Kriminalasylet og Hospitalstiftelsens sindssygeasyl i Trondheim, var det en kunnskapsrik og moderne psykiater som overtok stillingen Waldemar Bødtker hadde holdt siden 1895. I 1903 søkte han permisjon fra stillingen ved Kriminalasylet for ett år for å gjennomføre sitt doktorgradsarbeid om den mentale lidelsen dementia praecox ved Kraepelins forskningsklinikk i Heidelberg. I forbindelse med dette arbeidet praktiserte han ved en rekke sinnssykeasyler i Tyskland og Skottland, samt dro på studieturer til England, Italia og Frankrike. Den 30. november 1904 ble han den første i Norge som hadde fullført en doktorgradsavhandling innenfor det psykiatriske fagfeltet.⁸⁶ Etter arbeidet med doktorgraden fortsatte han i stillingen ved Kriminalasylet fram til 1915, da han ble ansatt som ny bestyrer ved Gaustad sindssygeasyl.⁸⁷

Evensen var svært aktiv gjennom en rekke verv for å fremme samarbeid og kunnskapsformidling i psykiatriske fagmiljøer i løpet av sin karriere. Han var medlem av det Neurologiske selskab (1905), Société Médico-Psychologique (1907), og ble valgt av den internasjonale psykiatriske kongressen i Milano (1906) som Norges representant i kommisjonen til «studiet for sindssygdommenes aarsager og deres forebyggelse». Han stiftet også Norsk psykiatrisk forening i 1907 og var der formann i hele 25 år. I tillegg var han styremedlem i Kriminalistforeningen og Nordisk psykiatriskforening, samt medlem av den Internasjonale organisasjonskomite for sinnshygiene.⁸⁸

Kunnskap fra Kriminalasylet

Evensens erfaringer som bestyrer ved Kriminalasylet bidro til å forme hans forståelse av ulike sammenhenger mellom mentale lidelser og kriminalitet. Kriminalitet var ikke et nytt tema for han siden han hadde personlig erfaring med kriminelle pasienter fra sin tid som assistentlege ved Gaustad før han ble ansatt ved Kriminalasylet. I tillegg hadde han solid teoretisk kunnskap om sinnssyke forbrytere fra sitt studieopphold i Tyskland hvor han som nevnt hadde fulgt Kraepelins forelesninger i rettspsykiatri. Perioden som psykiatrisk konsulent i justisdepartementet gav dessuten Evensen innsikt i en rekke problemstillinger rundt

---

⁸⁵ Ibid

⁸⁶ Ibid

⁸⁷ Ibid

⁸⁸ Ibid

institusjonaliseringen av sinnssyke forbrytere. Det var dessuten under hans tid i departementet at avklaringen vedrørende opprettelsen av Kriminalasylet i Trondheim ble fattet.

Selv om kriminelle pasienter var vanlige innslag ved sinnssykeasylene både før og etter etableringen Kriminalasylet, gav den spesialiserte institusjonen mulighet til et større fokus på denne særegne pasientgruppen. Evensen var en aktiv formidler av de observasjonene han gjorde og den kunnskapen han opparbeidet seg ved Kriminalasylet i løpet sin periode som bestyrer. Dette gjorde han blant annet i form av forelesninger for ulike fagmiljøer og politikere i Norge, fagartikler publisert i en rekke tidsskrifter, og som aktiv samfunnsdebattant. Han tok også i bruk sitt store europeiske nettverk han hadde opparbeidet seg gjennom tidligere studier, sine verv i ulike foreninger, hyppige studieturer og aktive korrespondanse til å formidle kunnskap om kriminalitet og psykiatri utenfor den norske landegrensen. Evensens fagkrets var bestående av alt i fra anerkjente og ledene europeiske nevrologer, til innflytelsesrike psykiatere og kriminologer.⁸⁹

Evensens erfaringer fra Kriminalasylet var av stor interesse og etterspurt på kontinentet. I 1909 kom kriminalantropolog Cesare Lombroso med en forespørsel om han ville være villig til dele sine erfaringer i form av en artikkel i det italienske tidsskriftet *Archivio de psichiatria*.⁹⁰ Resultatet ble en ti siders lang artikkel med tittelen «Il primo asilo criminale polare di Trontheim», og omhandlet asylets ti første år og de ulike erfaringer man haddengjort seg fra denne perioden.⁹¹

Evensens kunnskap om forholdet mellom kriminalitet og mentale lidelser kunne anvendes til å gi innsikt i en rekke problemstillinger, deriblant til rettsmedisinsk praksis. I årene 1921 til 1946 var han medlem av den Rettsmedisinske kommisjon. Som sakkyndig brukte han sine erfaringer fra pasientgruppen ved Kriminalasylet til å komme med innspill rundt tematikker som kriminalitet og alkohol, voldtektsforbrytelser, og prostitusjon. I tillegg uttalte han seg i flere sammenhenger om problemstillinger knyttet til skyldspørsmål og straffeutmåling for sinnssyke forbrytere. Han gav også råd om hvordan rettspsykiatriske undersøkelser burde utføres, og utgav i 1924 sammen med Francis Harbitz, «Veiledning i retsmedisinske undersøkelser». Evensen fikk med dette en betydelig innflytelse innenfor den norske rettspsykiatrien.

---

⁸⁹ Ibid

⁹⁰ SA. KA. (3.03.02) Årsmelding 1909

⁹¹ Hans Evensen (1909) *Il primo asilo criminale polare di Trontheim*. Archivio de psichiatria, Torino

Evensen var en av de store pådriverne til etableringen av Reitgjerdet sykehus i 1923.⁹² I 1913, på beordring av justisdepartementet, ble han bedt om sette sammen en komite som hadde i oppdrag å utrede mulighetene for etablering av et asyl for farlige sinnssyke og sinnssyke kriminelle. I utredningsarbeidet ble erfaringene fra Kriminalasylet helt avgjørende for Evensens perspektiver rundt byggingen av det nye asylet, skriver Inger Marie Sørum Øgaard i sin masteroppgave, «de politiske og faglige begrunnelsene for opprettelsen av Reitgjerdet sykehus i 1923».⁹³

Oppsummering

Allerede i 1859 var tanken om en egen institusjon for sinnssyke forbrytere i Norge oppe til politisk diskusjon. Det var likevel ikke før i 1895, da Kriminalasylet i Trondheim ble åpnet at denne ideen ble realisert. Dette skyldtes i betydelig grad press fra psykiatere, som siden starten av 1890-årene gjennom sterk innflytelse av nye kriminologiske ideer fra kontinentet hadde fått en økt interesse for problemstillinger knyttet til mentale lidelser og kriminalitet. Med psykiater Paul Winge i spissen argumenterte de for at denne pasientgruppen krevde behandling, og at denne behandlingen hverken kunne utføres i fengsler eller i vanlige sinnssykeasyl. Et annet argument for opprettelsen av Kriminalasylet var av juridisk karakter siden ifølge sinnssykeloven av 1848 var det ved lov blitt etablert at sinnssyke ikke skulle interneres med kriminelle. Internering av sinnssyke forbrytere ved fengsler og asyl brøt slikt sett derfor med både rettslige og psykiatriske prinsipper.

I 1901 ble psykiater Hans Evensen ansatt i stillingen som Kriminalasylets bestyrer. Evensen hadde studert psykiatri ved det ledende universitetet i Heidelberg, hadde erfaring fra asyl drift, og var en moderne psykiater sett i lys av samtiden.

Den 14 år lange perioden ved Kriminalasylet gav Evensen mulighet til å gjøre observasjoner av i datiden en unik pasientgruppe. Dette var observasjoner som var etterspurte blant hans europeiske kolleger, og de kunne anvendes til å gi innsikt i en rekke problemstillinger. Erfaringene fra pasientene ved Kriminalasylet fikk også stor innvirkning på Evensens psykiatriske forståelse av kriminalitet.

---

⁹² Reitgjerdet sykehus (1923-1987) var et asyl i Trondheim for vanskelige og farlige sinnssyke fra hele landet. Sørum 2015

⁹³ Ibid

Kapittel 4: Hans Evensens psykiatriske perspektiver på ved Kriminalasylet 1901-1915

I dette kapitlet diskuteres Hans Evensen psykiatriske perspektiver på forbrytere i perioden han var bestyrer av Kriminalasylet i Trondheim. Diskusjonen bygger på pasientjournaler og årsmeldinger fra asylet, samt en rekke foredrag han holdt i perioden. Først vil fokuset være rettet mot generelle antakelser han hadde om kriminalitet, blant annet gjennom observasjoner av pasientene ved asylet. Dette innleder en diskusjon om årsaksforklaringene hans, og spørsmål knyttet til individuelle forutsetninger, miljø, og kriminalitet. Hvordan han oppfattet det kompliserte forholdet mellom arv, miljø og kriminalitet blir deretter eksemplifisert gjennom betraktningene hans omkring alkoholbruk. Neste del av kapitlet handler om Evensens forståelse av kriminalitet utført av pasientene ved asylet som var sinnssyke kriminelle og kriminelle sinnssyke. Ved hjelp av disse to gruppene vil forståelsen hans av sammenhengene mellom mentale lidelser, nedsatte mentale evner og forbrytelser, forklares. Kapitlet vil så ende med å diskutere de «sorte fårene» ved asylet, en pasientgruppe som mer eller mindre var født inn i kriminaliteten, i følge Evensen

Kriminalitet og menneskelige drifter

I 1905 holdt Hans Evensen et foredrag ved det ellevte årlige legemøtet i Trondheim om erfaringene fra Kriminalasylets ti første driftsår. Overfor forsamlingen gjorde han blant annet en rekke betraktninger om forbrytere, mentale lidelser og hvordan svekkete sinnstilstander bidro til å øke tilbøyeligheten til kriminelle handlinger. Evensen brukte pasientene ved asylet som eksempler for å forklare hvorfor enkelte mennesker var mindre i stand til å holde seg til «de tilladte kampmidler i kampen for tilværelsen».⁹⁴

Et av Evensen viktige argumenter i foredraget var at forbrytere ikke hadde tilstrekkelig dømmekraft til å skille rett fra galt, og manglet viljestyrke til å motstå fristelser. Disse uheldige egenskapene mente han også ofte var tilstedeværende hos personer som på ulikt vis hadde fått svekket «hjerneenergien og aandelig utvikling».⁹⁵ Han var derfor overbevist om at en rekke mentale lidelser og mentale tilstander bidro til å øke sannsynligheten for å begå kriminelle handlinger.

---

⁹⁴ Hans Evensen (1906) *Fra de første 10 aar af Kriminalasylets virksomhet*. Foredrag ved 11te almindelige lægemøde i Trondhjem

⁹⁵ Ibid

Opphavet til fristelsene som forbryterne ikke klarte motstå, trodde Evensen kom fra drifter som i følge han var grunnleggende motiver nedfelt i den menneskelige biologien. Han var overbevist om at størsteparten av forbrytelsene som hadde blitt begått av pasientene ved asylet nettopp var uttrykk for det han beskrev som «oprindelige driftsytringer og de mest elementære handlingsformer».⁹⁶ Evensen viste blant annet til et eksempel om at tyveri i de fleste tilfellene var et middel for overlevelse og dermed et direkte utslag av selvoppholdelsesdriften. Som et resultat av dette, mente han at særlig arbeidsløse omstreifere var sterkt tilbøyelige til å stjele. For å understreke dette poenget gjengav han et sitat fra en av pasientene ved asylet som han mente oppsummerte sammenhengen mellom tyveri og løsgjengeri: «*Vi omstreifere har bare tre tung at vælge mellem: Arbeidet - det orker vi ikke. Tigge – det får vi tvangsarbeide for. Da heller stjæle og strafanstalt*».⁹⁷

Evensens sterke kobling mellom løsgjengere og kriminalitet preget også rapporteringene hans fra asylet. Løsgjengere, ofte betegnet som omstreifere, lasaroner eller vagabonder, var en tydelig representert gruppe ved asylet både før og under Evensens periode som bestyrer. I pasientjournalen ble det ofte oppgitt at disse pasientene hadde en fortid preget av tyverier og høyt alkoholinntak.⁹⁸⁹⁹ Løsgjengeri ble forbudt da Stortinget vedtok løsgjengerloven i 1900.¹⁰⁰

Videre forklarte Evensen at sedelighetsforbrytelser var et utslag av kjønnsdriften. Ved for eksempel en unormal reaksjon på alkoholinntak, en beskrivelse Evensen ofte brukte for å forklare alkoholrelaterte forbrytelser tidligere begått av asylets innsatte, kunne seksuelle lyster styrkes og perverteres. Dette kunne igjen føre til overgrep på barn, voldtekt, masturbasjon og «homoseksuelle tilbøieligheder».¹⁰¹ I forbindelse med en vurdering i 1906 om en pasient skulle utskrives eller ikke, diskuterte Evensen forholdet mellom mentale lidelser, alkohol og seksuelle overgrep:

Hvad der skal gøres med en åndelig svækket og tidligere drikfældig person, som under indflydelsen af drik gjør sig skyldig i sedelighedsforbrydelser mod børn af begge kjøen, men

---

⁹⁶ I sitt arbeid om den diagnostiske praksisen ved KA i perioden 1895-1915, kategoriserer historiker Øyvind Thommassen pasientene ved Kriminalasylet ut ifra hvilke forbrytelser de hadde begått: mord, voldsforbrytelser, tyveri, pyromani, og mindre forbrytelser som flukt fra ordinære asyl og alkoholikere. Øyvind Thomassen (2010) *Diagnosing the criminal insane in Norway 1895-1915*, Andersen, Astri, Hubbard, William H. og Ryymin, Teemu (eds.), *International and Local Approaches to Health and Health Care*. Oslo: 79-98

⁹⁷ Evensen 1905: s 9

⁹⁸ SA. KA. (3.03.02) Årsmelding 1896

⁹⁹ SA. KA. (3.03.02) Årsmelding 1906

¹⁰⁰ Lov om løsgjengeri, betleri og drukkenskap av 31. mai 1900.

¹⁰¹ Evensen 1905: s 4-5

som under nødtvungen afholdenhed gennem en række af år holder sig fri for egentlige sindssygdомstegn¹⁰²

I følge Evensen var det beste alternativet for denne pasienten å bli værende i asylet, til tross for at pasienten ikke lengre viste tegn til mental lidelse. Dette var også situasjonen for en rekke av de andre pasientene ved asylet.¹⁰³

Når det gjaldt voldsforbrytelser, mente Evensen at pasientene som hadde begått denne formen for kriminalitet hadde uttrykt en «refleksaktig reaktion» på inntrykk som var «sterkt stemningsbetonet».¹⁰⁴ Hvorvidt han mente at alle voldsforbrytelsene som hadde blitt utøvd av asylets pasienter var ugjerninger begått i affekt, gav ikke han noe klart svar på.

Manglende selvkontroll og beherskelse av egne drifter og følelser var i følge Evensen en viktig i forståelsen av hvorfor enkelte mennesker ble forbrytere. Fordi dette var egenskaper som ofte var tilstedeværende i mennesker med nedsatte mentale evner, mente han at denne forklaringen dokumenterte sammenhengen mellom mentale lidelser og ulike former for kriminalitet.

Opphavet til mentale svekkelser og tilstander som kunne bidra til å øke individets tilbøyelighet til å begå handlinger på tvers av loven, mente Evensen var et resultat av et komplekst samspill mellom arv og miljø.

Individuelle forutsetninger

I følge Evensen var noen av de kriminelle egenskapene forbundet med kriminalitet medfødte. Dette mente han var tilfellet for flere av pasientene ved asylet. Under foredraget i legemøtet i 1905 anslo ham at ti prosent av pasientene hadde medfødte mentale svekkelser som bidro til forbryterske handlinger. Blant disse var pasienter med diagnosene idioti og imbecilitet. Slik det ble forklart i kapittel 2, var dette former for utviklingshemming, blant annet kjennetegnet av nedsatte intellektuelle evner og svekkelser i dømmekraften. Den resterende prosenten mente han hadde tilegnet seg sin dårlige mentale tilstand etter fødselen, blant annet gjennom slett livsførsel.¹⁰⁵

På tross av at Evensen hevdet at flere av de ugunstige egenskapene kunne være medfødte, blant annet som et resultat av lidelsene ovenfor, er det lite å finne om hvordan arvelig

---

¹⁰² SA. KA. (3.03.02) Årsmelding 1906

¹⁰³ SA. KA. (3.03.02) Årsmelding 1901

¹⁰⁴ Evensen 1905: s 5

¹⁰⁵ Evensen 1905: s 8

disposisjon (eller «anlæg» som han selv skrev) kausalt førte til kriminalitet. Han hadde i det hele få betraktninger i pasientjournalene ved asylet om hvorvidt arv hadde betydning for pasientens mentale tilstand.

I et foredrag på norsk Psykiatrisk Forenings møte i Bergen i 1909 som omhandlet bruken av degenerasjonsteorien som etiologi i psykiatrien, hevdet Evensen at arveligheten til personlige egenskaper, kriminalitet, og mentale lidelser, var mangelfullt forstått av vitenskapen.¹⁰⁶ I motsetning til forgjengeren ved asylet, Waldemar Bødtker, som ofte satte diagnosen degenerasjon, var Evensen kritisk til å bruke degenerasjon som et vitenskapelig forklaringsgrunnlag.¹⁰⁷ I foredraget hevdet han at degenerasjon var en utdatert teori og ble kun brukt som en merkelapp på «det man ikke forstod og ikke kunne rubricere».¹⁰⁸ Denne bruken av degenerasjon ble spesielt brukt i forbindelse med sykdom hos en del av gruppen sinnssyke kriminelle ved asylet. I stedet var Evensen opptatt av nye måter å forstå arvelige forutsetninger for mentale lidelser. Han var en sterk tilhenger av det som ble kalt den «nye mikrobiologen» og Gregor Mendels innflytelsesrike arvelighetslære.¹⁰⁹ Ved asylet var likevel Evensen mer opptatt av hvordan miljøet hadde hatt innvirkning på pasientene enn på de arvelige forutsetningene.

Miljøet

Evensen var overbevist om at miljøet spilte at en viktig rolle for om individet ble forbryter eller ikke. Han nevnte en rekke negative faktorer i omgivelsene som hadde bidratt til å sende flere av pasientene ved asylet ut på forbryterbanen, deriblant fattigdom og nød, alkohol, vagabondisme, omsorgssvikt i barndommen og manglende skolegang. Slike uheldige miljøfaktorer mente han sjelden kom alene. Dette eksemplifiserte han ved å diskutere konsekvensene av omstreiferlivet. Barn av omstreiferforeldre var nemlig ifølge Evensen, svært utsatte for å havne på forbryterbanen. Han mente at mangelen på faste holdepunkter, som for eksempel skolegang, bidro til å gi barna manglende impuls kontroll og at dette igjen kunne føre til økt tilbøyelighet til å begå forbrytelser i fremtiden. Han gikk også så langt som

---

¹⁰⁶ Hans Evensen (1909) *Kritik av degenerasjonslæren*. Foredrag paa norsk Psykiatrisk Forenings møte i Bergen

¹⁰⁷ SA. KA. (3.03.02) Årsmelding 1896

¹⁰⁸ Evensen 1909: s 33-39

¹⁰⁹ I følge historiker Svein Atle Skålevag, gjorde mikrobiologien som fikk fotfeste blant forskere på begynnelsen av 1900-tallet, at fokuset på organismens ytre ble erstattet av oppmerksomhet rundt cellens indre oppbygging. I kombinasjon med Gregor Mendels lovmessigheter for arv, gjorde dette at degenerasjon ble forkastet av store deler av de psykiatriske fagmiljøene, i følge Skålevag. Svein Atle Skålevag (2000) En sykdom tar form: Om psykiatri og konstruksjonen av sinnssykdom I asylers æra, Historisk tidsskrift 3/2000: s 359

å si at barna, gjennom å observere foreldrenes levevei, ”der lidenskapene alltid har faat frit løp og retten alltid var den sterkeste”, hadde få muligheter til leve et hederlig liv.¹¹⁰

At Evensen ofte forbandt omstreifere med en rekke lovbrudd samt høyt alkoholforbruk hadde også innvirkning på hans perspektiver rundt denne gruppens evne til å utføre god barneoppdragelse. Dette mente han særlig kom til uttrykk hos en av pasientene ved asylet:

Patienten vokste altsaa op i et daarlig hjem; fik ingen opdragelse, gikk bare et par aar paa skolen og forsømte ogsaa i den tid meget, lærte bare saavidt bokstavene. Blev ikke konfirmeret. Han var slem og fuld av spilopper.¹¹¹

Evensens beskrivelse av pasienten representerte heller ikke noe unntak i hans journalføring ved asylet. Flere av pasientene hadde en pasienthistorikk hvor beskrivelser om sviktende oppdragelse var fremtredende, og hvordan dette fikk uheldige konsekvenser i form av slett adferd allerede i tidlig alder.

Fokuset på miljømessige faktorer ble også synlig ved at han begynte å føre statistikk over hvorvidt pasienten ved asylet var ektefødt eller ikke. I sin masteroppgave kommer Stine Furan med flere interessante observasjoner vedrørende Evensen statistikk over de ektefødte og uektefødte pasientene ved Kriminalasylet. Et av argumentene til Furan er at barn som ikke var ektefødt (som ofte betydde å vokse opp uten en far) var i en utsatt posisjon både økonomisk og sosialt, og at dette kom sterkt til uttrykk hos flere av pasientene ved asylet. Hun viser også hvordan barn utenfor ekteskap medførte stor skam og bidro til å så tvil rundt både foreldrenes og barnets moralske evner.¹¹²

Det er vanskelig å se hvordan føringen av statistikken hadde noen praktisk funksjon i asylet. Likevel er det rimelig å anta at Evensen prøvde å dokumentere miljøets innvirkning på individet. Med tanke på hans sterke kobling mellom sosialnød og lovbrudd, kan statistikken ha bidratt til å synliggjøre forholdet mellom kriminalitet og sosial bakgrunn. Sett i lys av Evensens posisjon som aktiv samfunnsdebattant og den pågående offentlige debatten om barnerettigheter (knyttet til de Castbergske barnelovene av 1915), er det heller ikke utenkelig at denne kunnskapen kunne gi politisk tyngde, slik Furan blant annet foreslår.¹¹³

Samspelet mellom individuelle forutsetninger og miljøets påvirkning

---

¹¹⁰ Evensen 1905: s 5

¹¹¹ SA. KA. (5.01.01) Pasientjournal 10.02.1880

¹¹² Stine Furan: *De elendige, En studie av bakgrunnen til pasientene ved Kriminalasylet 1895-1915*.

Masteroppgave, Trondheim; NTNU, Institutt for historiske studier, 2015

¹¹³ De Castbergske barnelovene av 1915 var med på sikre barn født utenfor ekteskapet rett til arv etter sin far

I følge Evensen var det likevel først ved å vektlegge samspillet mellom miljøet og individuelle faktorer, at en tilfredsstillende forklaring på hvorfor enkelte mennesker blir kriminelle kunne oppnås. Han mente det om oftest var det en kombinasjon av slette oppvekstvilkår og dårlige individuelle forutsetninger som gjorde at enkelte havnet på forbryterbanen. Dette ble eksemplifisert ved å påpeke at barn som både var født med nedsatt mental funksjon (som for eksempel imbecilitet), og hadde omstrefende foreldre, var svært sannsynlige å bli forbrytere.¹¹⁴

Men hva som skyldtes miljø og hva som var et resultat av individuelle årsaker, var likevel ikke opplagt konstaterte han:

Vi ved jo, at forbrydelsens aarsag dels ligger hos den enkelte, dels hos de andre, og at de to faktorer, de individuelle forhold og milieuet, griber slig ind hindanden, at det kan være vanskelig at afgjøre, hvilken faktor i det enkelte tilfælde har været den mest bestemmende.¹¹⁵

Evensen var derfor forsiktig med å nevne en hovedårsak til hvorfor noen ble kriminelle. Det var likevel en faktor som ofte gikk igjen blant de kriminelle og pasientene ved asylet, i følge han, alkoholen.

Alkoholen og kriminaliteten

Manglende selvbeherskelse og ettergivelse av egne lyster var i følge Evensen ofte knyttet til individets forhold til alkohol. En stor andel av pasientene ved asylet beskrev han som «drikfældige sinnssyke». Denne gruppen ble i pasientjournalen omtalt som å ha demonstrert et problematisk forhold til alkoholforbruk, ofte som en del av løssluppen livsstil med vagabondisme, tyveri og andre former for kriminalitet.¹¹⁶ Av disse pasientene fikk noen diagnosen Alkoholismus (alcoholisme), en gruppe som i 1910 kun utgjorde 3 av de 29 innsatte ved KA. Resten av de «drikfældige» var fordelt på ulike andre psykiatriske diagnoser.¹¹⁷ Altså var alcoholisme vurdert som en underordnet diagnose i forhold til de egentlige psykiatriske diagnosene.

Sammenhengen mellom alkohol, mentale lidelser og forbrytelser var i følge Evensen et komplisert samspill.¹¹⁸ På den ene siden mente han at alkohol kunne være en negativ miljøfaktor, blant annet ved at viljesvake personer ble tiltrukket av alkohol for å tilfredsstillte egne lyster. Alkoholbruken bidro igjen til å svekke dømmekraften ytterligere, og dermed øke

---

¹¹⁴ Evensen 1905: s 5-9

¹¹⁵ Ibid: s 5

¹¹⁶ SA. KA. (3.03.02) Årsmelding 1908

¹¹⁷ SA. KA. (3.03.02) Årsmelding 1910

¹¹⁸ Evensen 1909: s 38-39

sannsynligheten for å begå forbrytelser. Flere av pasientenes hadde begått kriminelle handlinger i alkoholpåvirket tilstand, deriblant forbrytelser som tyveri, sedelighet, vold og drap.¹¹⁹ Dette var som nevnt tilfellet med sedelighetsforbryteren jf. s. 42

Når det gjaldt forståelsen av de arvelige dimensjonene knyttet til bruken av alkohol, mente Evensen at det manglet tilstrekkelig kunnskap for å kunne kartlegge konsekvensene av forelderens alkoholforbruk tilfredsstillende. At alkoholforbruk kunne være skadelig og blant annet øke sannsynligheten for tilstander som idioti og epilepsi hos avkommet, mente han var statistisk påviselig, men medga at den biologiske forklaringen fortsatt var ukjent. Han trodde det var mulig at alkoholisering av kjønncellene kunne føre til manglende hjerneenergi hos avkommet. Men, hvorvidt dette faktisk var tilfellet, eller om den negative påvirkningen alkoholen hadde på avkommet skyldes skade på fosteret under svangerskapet som resultat av morens alkoholinntak, var han usikker på. Han var likevel tydelig når det gjaldt de potensielle skadevirkningene foreldrenes alkoholforbruk kunne påføre samfunnet: «alkoholisme bidrar endelig til at gjøre alskens samfundssnyltere av avkommet: forbrydere, løsgjængere og prostituerte»¹²⁰

Fedrenes forhold til alkohol, eller «henfallenhet til drik» som det ofte stod skrevet, ble oppført i pasientjournalen ved asylet hvis dette var kjent. Dette var en praksis som hadde blitt innført av tidligere bestyrer Bødtker. Degenerasjon var som nevnt ofte brukt i Bødtkers forklaring av pasientenes tilstand. Den sterke koplingen mellom arv og alkohol i degenerasjonsperspektivet gjorde opplysninger rundt alkoholforbruk i slekten viktig for å forstå opphavet til både mentale lidelser og dårlige moralske egenskaper som kunne lede til kriminalitet.¹²¹ Hvorfor ikke mødrenes alkoholforbruk ble nevnt, er usikkert, men det kan tenkes at dette skyldtes at de sosiale normene rundt kvinners forhold til alkohol gjorde tilgangen til slik informasjon vanskelig å innhente.

I hvor stor grad Evensen videreførte praksisen med å oppføre fedrenes forhold til alkohol i pasientjournalen for å dokumentere en mulig arvelig sammenheng mellom pasientens mentale tilstand og livsførsel, og fars forhold til alkohol, kommenterte han ikke. Tatt i betraktning hans store oppmerksomhet rettet mot miljøets innvirkning på individet, kan denne informasjonen like fullt ha vært viktig i kartleggingen av pasientens oppvekstvilkår.

---

¹¹⁹ SA. KA. (3.03.02) Årsmelding 1903,1905, 1906

¹²⁰ Evensen 1909: s 38-39

¹²¹ Ibid: s 8-9

Alkoholforbruk innad i familien kan derfor ha blitt oppfattet som et tegn på omsorgssvikt av Evensen.

To grupper kriminelle

I loven om et midlertidig kriminalasyl i 1894 (senere loven om kriminalasylet 1898) var det bestemt at asylet i Trondheim skulle institusjonalisere sinnssyke forbrytere og forbryterske sinnssyke. De forbryterske sinnssyke var som nevnt pasienter som var sinnssyke ved sin forbrytelse eller ble sett på som for farlige til å kunne håndteres ved et vanlig asyl. Den andre gruppen, de sinnssyke kriminelle, var straffanger som i etterkant av dom hadde blitt sinnssyke i straffeinstitusjonen.

For Johan Scharffenberg, som var som stedfortredende bestyrer ved Kriminalasylet under Evensens permisjon i forbindelse med doktorgradsarbeid i 1903-04, var forbrytelsene som hadde blitt begått av de to gruppene svært forskjellige. Scharffenberg oppfattet kriminaliteten til de forbryterske sinnssyke ene og alene som resultat av de mentale svekkelsene som var forårsaket av den mentale lidelsen deres:

Man maa erindre, at naar et hæderligt menneske bliver sindssygt, afhænger det ikke af vedkommendes oprindelige karakter, om han som syg vil kunne blive voldsom, men af den specielle sygdomsform, og et menneske kan dog ikke stemples som forbryder, forom det ulykkeligvis rammes af en sygdomsform¹²².

I motsetning til de kriminelle sinnssyke oppfattet Scharffenberg de sinnssyke forbryterne ved asylet som alt annet enn hederlige mennesker. Han mente forbrytelsene deres var gjort med bevisst overlegg. Han var dessuten overbevist om at store deler av gruppen hadde en iboende «forbrydernatur» som gjorde dem løgnaktige og upålitelige. Hva som var årsaken til «forbrydernaturen», eller andre karakteristikk av den, gikk han ikke nærmere inn på.¹²³

Kriminelle sinnssyke

Hans Evensen holdt fast ved Scharffenbergs forståelse av skillet mellom forbrytelser begått av de forbryterske sinnssyke, og kriminalitet utøvd av sinnssyke kriminelle. Den første gruppen mente han ikke kunne klandres for sine forbrytelser, siden disse pasientene var ofre for den mentale lidelsen. Han var også tydelig på at ulike mentale lidelser var forbundet med spesifikke kriminelle handlinger. Under det årlige legemøtet i 1905 hevdet han at en rekke psykiatriske diagnoser, på grunn av karakteristiske symptomer, kunne føre til forbrytelser. I følge Evensen var blant annet alkoholikere mer tilbøyelige til utroskap og bruk av kniv i

---

¹²² SA. KA. (3.03.02) Årsmelding 1903

¹²³ Ibid

slagsmål, idioter hadde stor interesse av å bedrive pyromani, og de i forstadiet av diagnosen dementia Praecox kunne utvikle seg til å bli vaneforbrytere.¹²⁴

Han hevdet også at pasienter med imbecilitet, på grunn av sin manglende evne til å motstå fristelser, var kapable til å begå en rekke ulike kriminelle handlinger. Imbecilitet ble riktignok ikke brukt som en selvstendig diagnose ved asylet, men ble ved flere tilfeller brukt som en tilleggsdiagnose av Evensen. Dette var både for å forklare pasientens mentale tilstand, og eventuelle kriminelle tilbøyeligheter. «Imbecillitotene» som de blant annet ble kalt, ble av både Evensen og hans forgjenger Bødtker, ofte oppfattet som arbeidsskye og håpløse. De fleste pasientene under denne betegnelsen hadde dessuten beskrivelser knyttet vagabondisme oppført i pasienthistorikken.¹²⁵

Epileptikere var en annen pasientgruppe Evensen trodde var svært tilbøyelige til å begå forbrytelser, noe han hevdet ved flere anledninger pasientjournalene og rapporteringen fra Kriminalasylet. I et tilfelle, i 1901, brukte han epilepsi for å forklare en av pasientenes uredelighet og sterke trang til å stjele: «...helt fra barnsben af har han havet hang til at lyve og stjele; havt et ustyrlig sind, hva der kan henge sammen med at han er epileptiker.»¹²⁶

Evensens oppfatning av epilepsi som årsak til forbrytelser skiftet mellom perioden 1901 og 1910. I et foredrag i 1910, denne gangen i Trondhjems lægeforening om kriminalantropolog Cesare Lombrosos liv og forskning, var Evensen kritisk til å koble epilepsi med kriminalitet. Han mente riktignok at epilepsi kunne var en underordnet årsak til forbrytelser i enkelte tilfeller, men gikk samtidig så langt som å si at Lombrosos bruk av diagnosen for å forstå de kriminelle, motstrvar i strid med nyere forskning og var et av hans største feilsteg som forsker.¹²⁷

Bortsett fra å hevde at manglende impuls kontroll og dømmekraft var symptomer som kunne føre til kriminelle handlinger, gikk Evensen sjelden nærmere inn på forklaringsforholdet mellom diagnosene og de ulike forbrytelsene. Hvorfor det for eksempel var en sammenheng mellom idioti og trang til ildspåsettelse, skrev han ingenting om. I perioden hans som bestyrer var det kun en pasient med diagnosen idioti som hadde stiftet brann ut fra pasientjournalene, noe som enten tyder på en tynn generalisering, eller at Evensen hadde

---

¹²⁴ Evensen 1905: s 7

¹²⁵ SA. KA. (5.01.01) Pasientjournal 30.12.1876, 19.7.1877

¹²⁶ SA. KA. (3.03.02) Årsmelding 1901

¹²⁷ Hans Evensen, Cesare Lombroso som menneske og forsker. *Foredrag i Trondhjems lægeforening, 1910*: s 17-19

tilegnet seg informasjonen fra andre steder.¹²⁸ At Evensen ved ulike anledninger kritiserte forskning som var lite dokumentert og bygget på få observasjoner (deriblant Lambroso), gjør sistnevnte antakelse til den mest sannsynlige forklaringen.¹²⁹

Et unntak, hvor Evensen tydeligere forklarte hvordan diagnosens karakteristiske sykdomsbilde kunne lede til kriminelle handlinger, var ved beskrivelser av pasientene med ulike former for paranoide lidelser ved asylet.¹³⁰ Hos denne pasientgruppen oppga han ofte detaljert informasjon i pasientjournalen og i årsmeldingene om hvordan symptomene hadde bidratt til å gjøre pasienten til lovbrøyer. Symptomene kunne i følge han være vrangforestillinger, ulike former for hallusinasjoner, forfølgelsestanker, og utilregnelig oppførsel.¹³¹

Paranoikerne (en betegnelse som Evensen brukte om pasientene med paranoide lidelser) ved Kriminalasylet hadde i de fleste tilfellene begått alvorlige forbrytelser. Et rulleblad innholdende alt fra sedelighetsforbrytelser, alvorlig voldskriminalitet til drap, var ikke uvanlig blant disse pasientene. I årsmeldingen fra 1910 beskrev Evensen en pasient med en forhistorie preget av voldsforbrytelser og vrangforestillinger slik: «Som alle paranoid demente med livlige sansebedrag og fornemmelser er han farlig». Denne pasienten hadde tidligere overfalt betjeningen ved et annet asyl på en brutal måte, noe som fikk innvirkning på Evensens farlighetsvurdering.¹³²

En annen av asylets paranoide demente (en diagnose som i dag er kjente under navnet paranoid schizofreni) pasienter var en godt kjente svensk dobbeltdrapsmann, også kjent som «Stavangermorderen». Denne pasienten hadde blitt dømt til livstid i fengsel som følge av drapet på fattigforstanderen i Stavanger, og ble innlagt ved Kriminalasylet etter å ha tatt livet av vaktmesteren ved Trondhjems landsfengsel og erklært sinnssyk.¹³³ I følge Evensen var pasienten sterkt sykdomspreget og hadde en betraktelig svekkelse i bedømmelseskraften.¹³⁴ Han beskrev pasienten som lidende av en paranoid form for «vagabonderende præcox

---

¹²⁸ SA. KA. (3.03.02) Årsmelding 1903

¹²⁹ Evensen 1910: s 12-13

¹³⁰ Øyvind Thomassen hevder i sin artikkel om diagnostiseringen av pasientene ved Kriminalasylet 1895-1915, at de fleste pasientene med paranoide symptomer ble oppført under diagnosen «dementia» av Evensen. Thomassen: 2010

¹³¹ SA. KA. (3.03.02) Årsmelding 1901, 1910

¹³² Ibid

¹³³ SA. KA. (5.01.01) Pasientjournal 11.10.1863

¹³⁴ SA. KA. (3.03.02) Årsmelding 1901

dement» (en form for schizofreni hvor løsgjengeri var et symptom), og var helt overbevist om at han var sinnssyk allerede da det første drapet ble begått.¹³⁵

I tillegg til å være en fryktet gruppe utenfor asylveggene, kunne paranoikerne også være en utfordring å håndtere for betjeningen inne ved asylet på grunn av utagerende oppførsel. Pasienten som ble beskrevet som «Kriminalasylets besværligste og farligste pasient» i 1903, var diagnostisert med tilstanden paranoid dementia (senere også uoffisielt diagnostisert som, i likhet med Stavangermorderen, en vagabonderende præcox dement)¹³⁶ «Bødtkeren», som han også ble kalt, hadde gjort seg skyldig i voldtekt og uforsettlig drap på en ung kvinne.¹³⁷ Han var dessuten beryktet for å være «en mester i at slaa, skalle og spænde», og var ved flere tilfeller utagerende mot omgivelsene ved KA. Særlig en episode gjorde inntrykk på Evensen og vokterne: «19/2 01 stødte han under et raserianfald hovedet mod cellegitteret med en sådan kraft, at en større del af issen blev skalperet».¹³⁸

Med blant annet bakgrunn i doktorgradsarbeidet og erfaringene ved asylet, var ikke Evensen i tvil om at paranoikere, i sær de med tilstanden dementia Praecox, kunne utgjøre stor fare for andre mennesker. Evensen brukte denne kunnskapen til å berolige tilhørerne ved legemøtet i 1905 ved å hevde at de alvorligste forbrytelsene i samfunnet ble begått av mennesker med store mentale lidelser:

Og for en, som ikke ser sort på menneskene, er det dog en trøst at vide, at de mest oprørende forbrydelser, som i de senere aar har vakt forfærdelse herhjemme, er øvet af mennesker med sygt sind,¹³⁹

Han var også overbevist om at de alvorligste forbrytelsene kunne vært unngått hvis kunnskap om dementia Praecox, og andre mentale lidelser for øvrig, i større grad var utbredt i samfunnet. Denne kunnskapen mente han var av stor verdi for særskilte samfunnsinstanser, deriblant påtalemyndigheter, forsvarere, og fengselsansatte.¹⁴⁰

Sinnssyke kriminelle

De sinnssyke kriminelle var pasientene som hadde kommet til Kriminalasylet fra straffanstaltene. Der hadde de fått påvist mental sykdom og var dermed i henhold til

---

¹³⁵ Siden at Evensen mente at denne forbryteren mest sannsynlig var mentalt syk allerede da han begikk det første drapet, er det naturlig å betrakte denne pasienten som en del av gruppen kriminelle sinnssyke i diskusjonen rundt årsakene til kriminalitet. Evensen 1905: s 11

¹³⁶ SA. KA. (3.03.02) Årsmelding 1903

¹³⁷ Evensen 1905:s 10

¹³⁸ SA. KA. (3.03.02) Årsmelding 1901

¹³⁹ Evensen 1905: s 7

¹⁴⁰ Ibid: s 11

sinnssykeloven av 1848 uegnet til å fortsette den ordinære fengselssoningen (kapittel 3). I 1905 hadde 25 av pasientene ved asylet kommet fra fengslene, noe som utgjorde halvparten av alle pasientene. De fleste hadde gjort seg skyldige i tyveri, noen hadde begått ulike former for seksuelle overgrep, og seks var drapdømte. Evensen tok et forbehold om at flere av de sinnssyke kriminelle ved asylet, mest sannsynlig var sinnssyke allerede da de begikk forbrytelsene. Totalt anslo Evensen at hele 60 prosent av de sinnssyke forbryterne ved asylet ikke skulle vært dømt som tilregnelige kriminelle.¹⁴¹ Dette var som tidligere nevnt tilfellet med Stavangermorderen, som fikk fengselsstraff for første drapet.

At en rekke av de kriminelle sinnssyke i tillegg hadde en forbryterhistorikk før de ble erklært sinnssyke, gjorde at Evensen oppfattet det som vanskelig å lage et klinisk skille mellom de sinnssyke kriminelle og kriminelle sinnssyke.¹⁴² Ved legemøtet i 1905 prøvde han likevel å differensiere gruppene ut i fra deres mentale tilstand og kriminelle adferd.

I motsetning til de kriminelle sinnssyke, som i utgangspunktet var hederlige mennesker men som hadde blitt kriminelle på grunn mentale lidelse, ble de sinnssyke kriminelle oppfattet som uredelige av Evensen.¹⁴³ De hadde tross alt begått sine kriminelle gjerninger før de hadde vist tegn til mentale lidelser, og hadde derfor vært bevisste og ansvarlige for sine egne handlinger. Et slikt «redelighetsskille» mellom gruppene var også synlig i journalføringen hans ved asylet. Dette fremkommer særlig ved at beskrivelser som uredelig, løgnaktig, og upålitelig, langt oftere ble brukt om de sinnssyke kriminelle enn de kriminelle sinnssyke.¹⁴⁴ Slik beskrev han en av asylets sinnssyke kriminelle i en årsmelding fra 1906:

Er stadig vanskelig, setter ondt blod ved at udsprede løgnagtige beskyldninger, er ræsonnerende, spydig og rå, erter de andre syge og søger krangel med betjeningen, stadig opsætsig og fordringsfuld.¹⁴⁵

Denne pasienten hadde lang fartstid som kriminell, og var inn og ut straffanstaltene før han ble erklært sinnssyk.¹⁴⁶

For å forstå de sinnssyke forbryternes kriminelle handlinger, mente Evensen det var nødvendig å se på generelle trekk ved forbrytere.¹⁴⁷ Som det har blitt påpekt tidligere i kapitlet, mente han at årsaken til hvorfor enkelte mennesker ble forbrytere, ofte var et resultat

---

¹⁴¹ Ibid: s 3

¹⁴² Ibid

¹⁴³ Ibid: s 4-6

¹⁴⁴ SA. KA. (5.01.01) Pasientjournal 14.4.1875, 19.7.1877

¹⁴⁵ SA. KA. (3.03.02) Årsmelding 1906

¹⁴⁶ SA. KA. (5.01.01) Pasientjournal 14.4.1875

¹⁴⁷ Evensen 1905: s 4-8

at individets dårlige egenskaper i samspill med negative miljøpåvirkninger. Evensen mente at dette var også tilfellet med flesteparten av de sinnssyke kriminelle ved asylet.

I følge Evensen var de sinnssyke forbryternes forutsetninger for å bli kriminelle store. Dette begrunnet han med at de hadde en form for medfødt mental svekkelse som førte til en sterk tiltrekning mot en kriminell livsstil. Denne tilstanden, som han mente var kjennetegnet av viljessvakhet og manglende vurderingsevne, gjorde det vanskelig for dem å kontrollere egne drifter og lyster. I tråd med hans tenkning om forbrytere, bidro fraværet av selvbeherskelse til å øke gruppens tilbøyelighet til å begå kriminelle handlinger preget av impulsivitet.¹⁴⁸ Denne forklaringen brukte han til å forklare handlingsmønsteret til en av asylets mest beryktede tyver:

Af hans mange tyverier faar man indtryk af, at de danner en række leilighedsforbrydelser, og at disse har været foranlediget ved, at han ikke har kunnet modstaa den ved den givne leilighed indtraadte dristelse. Hans forbrydelser har ikke været resultatet af en iforveien overlagt plan.¹⁴⁹

Evensen var også overbevist om at de svake mentale egenskapene blant de sinnssyke kriminelle tok form av lav intelligens. Han trodde gruppen befant seg på et «lavt aandeligt udviklingstrin» sammenlignet med ikke sinnssyke forbrytere, og enda lavere i forhold til de lovlydige.¹⁵⁰ Den lave intelligensen mente han kunne føre til vrangforestillinger, og at dette kom til syne ved at de i mange tilfeller manglet tilstrekkelig selvinnsikt til å forstå sine egne ugjerninger. Istedenfor skyldte de som oftest på omgivelsene, blant annet ved å hevde at de selv var offer for et komplott, når de måtte stå til ansvar for ugjerningene sine.¹⁵¹

Lav intellektuell kapasitet var dessuten et vanlig kjennetegn hos omstreifere i følge Evensen. I denne sammenheng bør det også merkes at de fleste av asylets pasienter som ble kategorisert som omstreifere, vagabonder, lasaroner og tatere, hadde kommet til asylet fra andre straffeanstalter.¹⁵² Sammenhengen mellom vagabondisme og gruppen sinnssyke kriminelle virker dermed å være sterk forbundet av Evensen.

Et annet kjennetrek ved de sinnssyke kriminelle i følge Evensen, og som var sammenfallende med det store fokuset på omstreifere, var tilbøyeligheten til å havne i kriminelle miljøer. På grunn av deres «aansdsfattigdom» mente han de var sterkt

---

¹⁴⁸ Ibid

¹⁴⁹ SA. KA. (5.01.01) Pasientjournal 1854

¹⁵⁰ Evensen 1905: s 5

¹⁵¹ Ibid: s 9

¹⁵² SA. KA. (3.03.02) Årsmelding 1901, 1903,1905, 1906

selskapssøkende. Særlig var fristelsen til å omgås kretser preget av «afveksling, fornøielse og drik», for stor til å motstå for denne gruppen.¹⁵³ I årsmeldingen fra 1908 skrev Evensen følgende om forbryterkarrieren til en sedelighetsdømt kriminell:

Det er oplyst, at han før sin første forbrydelse var tilbøielig til lediggang [arbeidsledig], holdt sig med lassaroner og flere gange var, mulkteret [bøtelagt] for drukkenskap. Senere har han drukket jevnbeidet mere stadig. Han har til dels reageret aanbnormt paa alkohol og i denne tilstand 5 gange begaaet sedelighetsforbrydelser.¹⁵⁴

Denne pasienthistorien var langt i fra et enkelttilfelle blant pasientene ved Kriminalasylet.¹⁵⁵ Det må også tilføyes at den heller ikke var unik for de sinnssyke kriminelle. Også flere av de kriminelle sinnssyke, som for eksempel «Bødtkeren», hadde anamneser med opplysninger om vagabondisme, dårlige miljøer og alkoholkonsum. Å skille de to gruppene, utover hvorvidt de hadde ankommet asylet fra en straffeanstalt eller et ordinært asyl, var dermed en komplisert oppgave for Evensen.

En forbrytersykdom blant de sinnssyke kriminelle

I årsmeldingen fra 1901 mente Evensen at den svake mentale tilstanden som i følge han var vanlige hos de sinnssyke kriminelle, kom av en spesiell type mental lidelse. I forbindelse med utskrivning av to pasienter beskrev han den slik:

Så vidt min endnu ringe erfaring om sindssygdømme hos forbrydere tillader mig at dømme om forholdet, er min opfatning den, at der ved den specielle sindssygdomsform, som forekommer hyppigst, kun sjelden vil blive tale om fuldstændig hellbredelse, medens der vel ofte kan ventes – kanske årelange – remissioner uden erkjendbare sygdomstegn..¹⁵⁶

Denne særegne mentale lidelsen blant de sinnssyke forbryterne ved asylet, mente han kunne betraktet som en variant av imbecilitet som kun viste seg i perioder. Imbecilitet var som nevnt en tilstand, som blant annet var kjennetegnet av dårlige utviklede mentale evner og svak selvkontroll. Evensen antydte også at degenerasjon kunne brukes som navn på lidelsen blant de sinnssyke kriminelle. I dette tilfellet var det, med tanke på hans negative syn rundt bruken av degenerasjon i den psykiatriske etiologien, mest sannsynlig at Evensen foreslo degenerasjon i mangel på andre passende begreper. Han var også inne på tanken om at den mentale lidelsen, på grunn av den gradvise «svækkelse af deres aandsevner», kunne være et forstadium til diagnosen dementia Praecox.¹⁵⁷

---

¹⁵³ Evensen 1905: 6-8

¹⁵⁴ SA. KA. (3.03.02) Årsmelding 1908

¹⁵⁵ SA. KA. (5.01.01) Pasientjournal 14.4.1875, 19.7.1877

¹⁵⁶ SA. KA. (3.03.02) Årsmelding 1901

¹⁵⁷ Ibid

Fordi Evensen hevdet at de mentale svekkelsene som var vanlig blant de sinnssyke kriminelle var medfødte, måtte dette også bety at han trodde at denne «forbrytersykdommen» var en medfødt sykdom. At han oppfattet lidelsen som en underkategori av imbecilitet, støtter også opp under denne antakelsen om at han mente den var tilstedeværende allerede fra fødselen.

Evensen var likevel mer opptatt av hvordan miljøet ble utslagsgivende for lidelsen. Uten negative omgivelser mente han det ikke var noen selvfølge for at sykdommen ville bryte ut. Det var først ved kontakt med hva han kalte «provokatører i miljøet», at sykdommen ville bli synlig. Han nevnte blant annet kroppslig sykdom, alkohol, og fengsling som eksempler på slike uheldige miljøfaktorer.¹⁵⁸ Ofte i forbindelse med utskrivning av de sinnssyke kriminelle ved asylet, påpekte han at avhold fra alkohol ble et avgjørende premiss for at pasienten skulle forbli fri for sykdomstegn og unngå å begå lovbrudd.¹⁵⁹ Det må likevel poengteres at Evensen på generelt grunnlag oppfattet alkohol som en medvirkende årsak til både kriminalitet og en rekke mentale lidelser, slik det ble diskutert tidligere i kapitlet.

At Evensen mente at fengsling var med å fremprovosere «forbrytersykdommen» kan ha sammenheng med hans forståelse av simulasjon. Han trakk fram simulasjon, det vil si forbrytere som begav seg ut for å være sinnssyke for å slippe straff ved de ordinære straffeanstaltene (fengsel og tvangsarbeid), som et særtrekk ved de sinnssyke kriminelle. Han beskrev simulasjon som en autohypnose hos den innlåste forbryteren. Motivet for en slik reaksjon var ønsket om å ikke være isolert, som hadde blitt fremprovosert av fengslingssituasjonen.¹⁶⁰ Ved diagnostiseringen av en pasient i 1908, ble opplysninger om at pasienten hadde simulert ved en tidligere straffeanstalt, en indikator på tilstedeværelsen av hva Evensen oppfattet som et abnormt anlegg.¹⁶¹ Beskrivelsen av dette anlegget hadde store likheter med beskrivelsene av den mentale lidelsen blant de kriminelle sinnssyke han beskrev i årsmeldingen fra 1901. Den negative virkningen innlåsing hadde på de sinnssyke kriminelle kan dessuten være en av årsakene til hvorfor Evensen, i motsetning til sin forgjenger ved asylet, var i mot å bruke isolasjon som tvangsmiddel til å håndtere utagerende pasienter.¹⁶²

Den mentale lidelsen hos de sinnssyke forbryterne, som gjennom å redusere pasientens mentale evner, gjorde dem mer tilbøyelige til å begå forbrytelser, stod langt på nær oppført som en fullstendig og selvstendig diagnose ved asylet. De gangene den ble nevnt (et fåtalls

---

¹⁵⁸ Ibid

¹⁵⁹ SA. KA. (3.03.02) Årsmelding 1908

¹⁶⁰ SA. KA. (3.03.02) Årsmelding 1901

¹⁶¹ SA. KA. (3.03.02) Årsmelding 1908

¹⁶² SA. KA. (3.03.02) Årsmelding 1895

ganger i løpet perioden 1901-1915) var det hovedsakelig for å forklare og gi innsikt i andre diagnoser som Evensen mente hadde særegent uttrykk hos de sinnssyke forbryterne. Dette var tilfellet ved diagnostiseringen av pasienten i forrige avsnitt. Hos denne pasienten, som Evensen trodde kunne være lidende av diagnosen *Insania Degenerativa*, mente han at bakgrunnen som kriminell fikk innvirkning på hvordan sykdomforløpet utartet seg:¹⁶³

Tilbage staar da den sindssygdøm, som med et daarligt navn kaldes den degenerative. Det mest karakteristiske ved denne sygdomsform, i sær hos forbrydere, er det, den infinder sig, naar de har brug for den, og svinder igjen, naar de straks kommer under andre forhold.¹⁶⁴

Evensen sa ingenting om hvorfor denne sykdomsformen hadde et spesielt uttrykk hos forbryterne. Fokuset på pasientens omgivelser: «svinder igjen, naar de straks kommer under andre forhold», tyder likevel på at han henviste til at negative miljøfaktorer hadde sterk innvirkning på de sinnssyke forbryterne.

Hvilke av de sinnssyke kriminelle Evensen regnet for å være disponert med denne spesielle sykdommen, og hvor stor andel denne gruppen utgjorde ved Kriminalasylet, sa han ingenting om. Han registrerte som kjent heller ikke denne pasientgruppen med en selvstendig diagnose. På grunn av de store forbeholdene han gjorde seg da han forsøkte å lage et klinisk skille mellom de sinnssyke kriminelle og de kriminelle sinnssyke, er det også vanskelig å forsøke å fastslå hvilke pasienter han oppfattet som lidende av denne sykdommen. I følge Evensen hadde likevel disse pasientene høy prioritert for innleggelse ved Kriminalasylet fremfor behandling ved ordinære asyl:

..Men de almindelige asylter; vi har, er jo endnu mindre egnet til forvaring af sindssyge forbrytere, som af hensyn til sindssygdømssymptomene ikke trænger nogen asylforpleining.¹⁶⁵

I Evensens siste år som bestyrer ved Kriminalasylet i 1915, inkom det en pasient som ble beskrevet i tråd med den mentale lidelsen hos de sinnssyke kriminelle. Hos denne pasienten ble karakteristikkene som svak intelligens fra fødsel, periodisk sykdom, vrangforestillinger og vagabondisme, trukket frem:

Av de forskjellige retsakter og lægeerklæringer framgaar, at han i intellektuell henseende maa regnes for født undermaalsmenneske; han har altid været av en egen folkesky karakter, dessuten fremtrer med stor tydelighed hans sindssygdøms periodiske karakter. Roligere og lysere perioder, hvor det har været vanskelig at paavise sindssygdømssymptomer hos ham, og

---

¹⁶³ *Insania Degenerativa* var en diagnose som var mye brukt av Kriminalasylets første bestyrer, Waldemar Bødtker og var knyttet til ideen om degenerasjon.

¹⁶⁴ SA. KA. (3.03.02) Årsmelding 1908

¹⁶⁵ Evensen 1905: s 3

uro eller ængstelsesperioder, hvor han ofte har været sterkt hallucineret. Disse ængstelsesperioder har vist sig i hans rømminger med paafølgende sterkt vagabonderende liv.¹⁶⁶

Hvorvidt denne pasienten representerte gruppen av de sinnssyke kriminelle som Evensen trodde hadde en slags medfødt «forbrytersykdom», forblir naturligvis spekulasjoner.

De sorte fårene

Ved legemøtet i 1905 nevnte også Evensen en underkategori av de sinnssyke kriminelle i asylet. I motsetning til de resterende sinnssyke kriminelle som var sterkt på påvirket av omgivelsene, hadde miljøet liten innvirkning på denne gruppen, i følge han. De kom ofte fra gode hjem, med hederlige foreldre og søsken, men hvor de selv var «sorte får». Videre hevdet han at både familien og skolen som regel hadde store problemer med å hankses med deres vanskelige oppførsel som barn, og at de ofte ble sendt vekk til skole og oppdragelsesanstalter.¹⁶⁷

Denne gruppen hadde tilsynelatende normale intellektuelle evner i barndommen, men ble i følge Evensen dårligere med alderen. Årsaken til denne nedgangen trodde han blant annet skyldtes hyppige opphold i fengsel, som i likhet med de resterende sinnssyke kriminelle, bidro til å fremprovosere sinnslidelse. Han trodde også at alkoholforbruk kunne være en av årsakene til den gradvise svekkelsen, men at hverken alkohol eller «vildt liv» alene kunne forklare gruppens gradvise sinnsforfall. Det han likevel var sikker på, var at et stort antall av denne gruppen endte som sinnssyke.¹⁶⁸

Han var svært pessimistisk til at de «sorte fårene» skulle klare å leve et liv som lovlige medlemmer av samfunnet, og mente at de i kraft av sitt «oprindelige anlægg maatte ende som forbrydere».¹⁶⁹ Hva Evensen mente med det «oprindelige anlægg», sa han ikke noe om ved legemøtet i 1905, men forklarte det nærmere i foredraget om Ceasare Lambroso. I diskusjon rundt Lambrosos forståelse av den «den fødte forbryter», hevdet Evensen at denne gruppen hadde en medfødt svekkelse i hjernen som gjorde at de ikke hadde utviklet tilstrekkelige moralske evner:

At der virkelig gives fødte forbrydere nu almindelig anerkjendt,-mennesker, som fra barn av mangler evnen til at la sine handlinger bestemmes av moralske følelser, fordi deres hjerneanlæg er mangelfuldt utviklet eller skadet av sygdomme før fødselen; selv under de

¹⁶⁶ SA. KA. (5.01.01) Pasientjournal 30.9.1865

¹⁶⁷ Evensen 1905: s 6

¹⁶⁸ Ibid

¹⁶⁹ Ibid

gunstigste ydre forhold kommer de i regelen til at overtræde de love, staten har git til ordning av borgernes inbyrdes forhold.¹⁷⁰

Evensen var dermed enig med Lambroso om at det eksisterte mennesker som mer eller mindre var født med egenskaper som gjorde det umulig for dem å leve et hederlig liv. Han hevdet likevel at denne gruppen kun utgjorde en marginal gruppe av de kriminelle, og var sterkt kritisk til Lambrosos forklaringer rundt «den fødte forbryter». Særlig mente Evensen at bruken av atavisme og det store fokuset ytre fysiologiske kjennetrekke (kapittel 2) var uvitenskapelig. Han var også av den oppfatning om at Lambrosos arbeid ofte var preget generaliseringer på tynt grunnlag, og mente dette særlig var tilfellet med «delinquente nato».¹⁷¹

Ved legemøtet etterspurte Evensen også et klinisk begrep på de «sorte fårene». Han påpekte at gruppen hadde en del likheter med hvordan moralsk galskap var beskrevet på midten av 1800-tallet. Dette begrepet mente han likevel kun delvis var dekkende for observasjonene hans av pasientgruppen ved asylet. I tillegg hevdet han at moralsk galskap var en forståelse som tilhørte fortiden. Hvorfor observasjonene han hadde gjort seg ikke var forenelige med moralsk galskap og hvorfor dette begrepet tilhørte fortiden sa han ingenting om. Fordi at det var først i løpet av de seneste årene at psykiatrien hadde begynt å vise interesse for forbryterne i følge Evensen, var han likevel optimistisk om at det i løpet av nærmeste fremtid ville utvikles mer kunnskap og etableres en diagnose til denne pasientgruppen.¹⁷²

I 1905 regnet Evensen syv av asylets 50 pasienter som «sorte får» fra en hederlig familie. I likhet med de sinnssyke kriminelle med «forbrytersykdommen» som ble omtalt i forrige underkapittel, sa han heller ingenting om hvilke pasienter dette var. Bortsett fra ved legemøtet i 1905 brukte han sjelden betegnelsen sorte får om noen av pasientene ved Kriminalasylet.

Likevel ble flere av pasientene i løpet av hans periode som bestyrer, beskrevet i tråd med karakteristikkene han la frem for legekolleagaene sine i 1905. Slike karakteristikker kom til syne i pasientjournalen til enkelte pasienter, blant annet ved at de ble beskrevet som håpløse allerede fra barndommen eller hadde en form for medfødt moralsk svekkelse. En av disse var en pasient med tilnavnet «Sakslund». I følge pasienthistorikken kom han fra en god familie uten vandel. Allerede i barndommen ble han beskrevet som moralsk håpløs, tåpelig, og hadde manglende dømmekraft i følge presten som konfirmerte han. I ung alder havnet han på

---

¹⁷⁰ Evensen 1910: s 22

¹⁷¹ Ibid: s 18-22

¹⁷² Evensen 1905: s 6

forbryterbanen som profesjonell tyv og vagabond.¹⁷³ En annen pasient kjent som «Tippo», ble beskrevet som å være «moral defekt» allerede fra barndommen. «Tippo» kom riktignok fra en gjennomgående dårlig familie med flere tilfeller av mentale lidelser og alkoholisme i slekten. Han ble dessuten sendt bort til en oppdragelsesanstalt som elleveåring.¹⁷⁴ Evensen trakk fram svake intellektuelle evner hos begge pasientene, og oppga at de ofte utviste dårlig oppførsel ved asylet.

Oppsummering

Som bestyrer ved Kriminalasylet i perioden 1901-1915, ble psykiater Hans Evensens kunnskap om kriminalitet sterkt påvirket av erfaringene med pasientene ved asylet. Denne kunnskapen kom blant annet til uttrykk gjennom pasientjournalene han skrev, årsrapporteringen fra asylet og forelesninger han holdt for sine psykiatrikollegaer.

Evensen mente at kriminalitet var et resultat av forbryternes manglende evne til å motstå egne drifter og lyster. Årsaken til at enkelte individer var dårligere utrustet til å motstå fristelser, skyldtes i følge han et komplekst samspill mellom individuelle og miljømessige faktorer. Individuelle årsaker til kriminalitet hevdet han kunne forklares med ulike former og grader av svekkete mentale tilstander, som for eksempel mentale lidelser. Opphavet til de mentale svekkelsene mente han var lite forstått av vitenskapen. I denne sammenheng uttrykte han, fra og med 1909, en sterk kritikk mot bruken av degenerasjonslæren for å forstå mentale lidelser og kriminalitet. At miljøet også hadde innvirkning på om noen ble kriminelle, var han ikke tvil om. Dette mente han ble åpenbart gjennom å betrakte mennesker som levde under dårlige sosioøkonomiske forhold, og han brukte både løsgjengere og uektefødte barn som eksempel for å underbygge dette synet. En av de viktigste negative sosioøkonomiske faktorer som forårsaket kriminalitet var alkohol, i følge Evensen.

I tillegg til å svekke bedømmelseevnen under beruselse og dermed øke sannsynligheten for kriminelle handlinger, mente han at alkohol også kunne føre til svekkete mentale evner hos avkommet til alkoholiserede foreldre. Alkoholforbruk mente han var fremtredende blant løsgjengere og miljøer preget av nød og fattigdom.

Ved Kriminalasylet delte Evensen pasientene inn i to forbrytergrupper: kriminelle sinnssyke og sinnssyke kriminelle. De kriminelle sinnssyke hadde begått sine forbrytelser på grunn av den mentale lidelsen deres, i følge Evensen. Han forbandt spesielt ulike former for dementia

---

¹⁷³ SA. KA. (5.01.01) Pasientjournal 1854

¹⁷⁴ SA. KA. (5.01.01) Pasientjournal 19.7.1877

praecox (schizofreni) med de mest alvorlige forbrytelsene. Utviklingshemming var en annen viktig årsak til en rekke forbrytelser, mente han

De sinnssyke kriminelle begikk i følge Evensen forbrytelser uten innvirkning av mentale lidelser. Han trodde likevel at denne gruppen hadde blitt forbrytere på grunn av svekkete mentale evner, og at denne gruppen var lidende av en form for «forbrytersykdom». Blant de sinnssyke kriminelle fantes det også en liten gruppe som han kalte for de «sorte fårene». Disse pasientene mente han hadde medfødte kriminelle egenskaper, og at et liv som forbrytere var uunngåelig for denne gruppen.

Kapitel 5: Konklusjon

Fokuset i denne oppgaven har vært å analysere psykiater Hans Evensens perspektiver av forbrytere under hans periode som bestyrer ved Kriminalasylet. Hovedproblemstillingen for denne oppgaven var: *Hvilke psykiatriske perspektiver hadde Hans Evensen på forbrytere i perioden han var bestyrer ved Kriminalasylet i Trondheim (1901-1915)?*

Hovedproblemstillingen ble operasjonalisert til underproblemstillingene: *Hva mente Evensen var viktige årsaker til at mennesker ble forbrytere? Hvordan betraktet han forholdet individuelle forutsetninger og miljøets betydning i sin forklaring? Hvordan kategoriserte han forbrytere? På hvilken måte fikk observasjonene av pasientene ved Kriminalasylet innvirkning på hans forståelse av forbrytere?*

For å gi problemstillingen en vitenskapshistorisk kontekst, ble følgende underproblemstilling operasjonalisert: *Hvordan var Evensens forståelse av forbrytere sammenlignet med ideene til de italienske kriminologene på 1880-tallet? Hvordan var Evensens forståelse av forbrytere sammenlignet med tyske psykiatere i perioden 1880-1907? Hvordan var Evensens forståelse av forbrytere sammenlignet med norske psykiatere på 1890-tallet?*

Evensens faglige utvikling og ståsted i stor grad ble preget av toneangivende italienske og tyske psykiatere innenfor feltene kriminologi og rettspsykiatri. I perioden fra starten av 1880-tallet til det første tiåret på 1900-tallet ble det i disse miljøene forsøkt å kartlegge forbrytere ut i fra vitenskapelige premisser. Det ble derfor nødvendig i denne oppgaven å kort gjennomgå og analysere denne utviklingen, først i Italia og dernest i Tyskland, som et viktig faglig bakteppe for å forstå utviklingen i Norge og i særdeleshet Evensen. Deretter ble ulike sider i forbindelse med opprettelsen av Kriminalasylet diskutert, før Hans Evensens bakgrunn og karriere som psykiater ble analysert. Videre ble Kriminalasylets potensiale for generering av kunnskap om kriminologi og forholdet mellom kriminalitet og psykiske lidelser drøftet. Dette ble så fulgt av en empirisk analyse av Evensens perspektiver rundt forbrytere i perioden han var bestyrer ved Kriminalasylet.

I dette kapitlet vil funnene fra studiet oppsummeres og diskuteres i lys av kapittel 2. Til slutt diskuteres behovet for videre forskning.

Da Hans Evensen overtok stillingen som bestyrer ved Kriminalasylet i Trondheim i 1901, hadde ideene til de italienske kriminologene vært kjent blant psykiatere på kontinentet i over 20 år. Disse ideene, som hadde faglig forankring i Cesare Lombrosos kriminalantropologi,

hadde bidratt til at psykiatriske fagmiljøer for alvor ble interessert forbrytere på starten av 1880-tallet.

I Norge var det først på midten av 1890-tallet at de kriminologiske ideene ble utbredt i det psykiatriske fagmiljøet. Dette var synlig i arbeidet til psykiatere som Paul Winge, Harald Holm og Henrik Dedichen, som alle var påvirket av Lombrosos kriminalantropologiske tilnærming. Det var med bakgrunn i den økte interessen rundt kriminelle at Winge hadde vært en pådriver for etableringen av Kriminalasylet.

I perioden ved Kriminalasylet var det tydelig at Evensen var påvirket av kriminologiske ideer. I pasientjournalene, årsmeldingene og en rekke forelesninger, viet han ofte stor oppmerksomhet til ulike forklaringer og perspektiver på kriminalitet. Med utgangspunkt i pasientene ved institusjonen forklarte han kriminalitet, i likhet med de italienske kriminologene, gjennom å rette fokuset på forbryteren som hadde begått den kriminelle handlingen.

I Evensens foredrag om Lombroso i 1910 i Trondheims legeförening, viste han at han var godt bevandret i Lombrosos arbeid rundt forbrytere. I likhet med sine kollegaer i Norge og på kontinentet, mente også Evensen at Lombroso hadde gjort et viktig arbeid med rette et vitenskapelig fokus mot denne samfunnsgruppen. Men selv om Evensen beundret Lombrosos initiativ, var det store forskjeller mellom de to psykiaterenes forståelse av forbrytere.

Evensen rettet stor kritikk mot Lombrosos ide om at forbrytere var en atavisme og tanken om at de hadde primitive fysiologiske trekk. Det er heller ingen tegn til naturhistoriske perspektiver i Evensens betraktninger om pasientene ved Kriminalasylet. Denne kritikken av Lombrosos arbeid var utbredt blant psykiatriske fagmiljøer ved starten på 1900-tallet, og synlig i arbeidet til blant annet de tyske psykiaterne Emil Kraepelin og Gustav Aschaffenburg.

En annen stor kritikk Evensen rettet mot Lombroso, den mest fundamentale i lys av både norsk og tysk psykiatri ved starten på 1900-tallet, var bruken av degenerasjons for å forklare hvorfor mennesker ble forbrytere. Degenerasjonslæren var i følge historiker Kari Ludvigsen en av de viktigste årsakene til kriminologien fikk fotfeste blant norske psykiatere på midten av 1890-tallet, og da Evensen gikk hardt i mot denne læren i 1909 ved legemøtet i Bergen representerte han ett skifte i norsk psykiatrisk og kriminologisk utvikling. Det var heller ikke mange år tidligere at innflytelsesrike verk innenfor psykiatri og kriminologi av nevnte Kraepelin (7 utgave av «Lærebok i psykiatri» i 1907») og Achaffenburg («Kriminalitet og

dens bekjempelse» i 1903), brukte degenerasjon som en viktig forklaring på hvorfor mennesker ble kriminelle.

Istedenfor å fremme et biologisk-deterministisk syn på forbrytere, som i stor grad hadde blitt forfektet av degenerasjonslærens tilhengere, mente Evensen at forbrytere var et resultat av et komplekst forhold mellom individuelle og miljømessige faktorer. Denne forståelsen av forbrytere var også en viktig del av Aschaffenburgs kriminalpsykologi i «Forbrytelsen og dens bekjempelse», men i motsetning til Evensen slapp ikke Aschaffenburg ideen om degenerasjon.

Av individuelle faktorer mente Evensen at mentale lidelser og andre tilstander hvor mentale egenskaper var svekket, var viktige. Han brukte kategorien kriminelle sinnssyke (forbrytere som hadde begått kriminelle handlinger som følge av deres mentale lidelse) for å forklare hvordan ulike diagnoser kunne føre til ulike kriminelle handlinger. Spesielt forbandt han den alvorligste kriminaliteten med mennesker lidende av ulike former for dementia praecox. I likhet med både tyske og norske kollegaer, mente Evensen at mennesker med ulike former for utviklingshemming (under diagnosene imbecilitet og idioti) var svært tilbøyelige til å begå kriminalitet.

Med bakgrunn i observasjoner av sinnssyke kriminelle ved Kriminalasylet gikk han til og med så langt som å hevde at det eksisterte en egen form for «forbrytersykdom», og mente at denne lidelsen kunne betraktes som en form for imbecilitet med lav impuls kontroll. Evensen beskrivelse av denne «sykdommen» hadde mange likhetstrekk med Aschaffenburgs observasjoner av «øyeblikksbarn» i tyske straffeanstalter. Evensen mente også enkelte mennesker var født med sterke kriminelle tilbøyeligheter, og disse var dømt til et liv på forbryterbanen. Ved Kriminalasylet kalte han disse menneskene sorte får. Ideen om en slik kriminell arketypp hadde blitt forfektet av både Lombroso og Kraepelin.

Av miljømessige faktorer som bidro til at mennesker ble forbrytere, mente Evensen akkurat som Aschaffenburg hevdet i sin kriminalpsykologi, at sosioøkonomiske forhold viktige. I denne sammenheng var Evensen overbevist om at mennesker med omstreiferbakgrunn var en utsatt gruppe, blant annet fordi høyt alkoholforbruk var et kjennetegn ved denne gruppen, i følge han.

Tanker om videre forskning

Kriminologiske og rettspsykiatriske perspektiver hos norske psykiatere i det første tiåret på 1900-tallet er et tema som hittil ikke har vært gjenstand for mye historisk forskning. Selv om denne oppgaven har bidratt til denne kartleggingen gjennom å rette oppmerksomheten på Hans Evensen og tiden hans ved Kriminalasylet kunne videre forskning bidra til å kaste ytterligere lys over dette temaet.

Det som gjør perioden spesielt interessant er forkastelsen av degenerasjonslæren. Som det er vist i denne oppgaven, bidro Evensen avvisning av degenerasjon som psykiatrisk etologi til en vektlegging av miljøfaktorer i hans perspektiver på kriminalitet. Hvorvidt Evensens fokus på miljøets betydning var representativt for norsk rettspsykiatri og kriminologi i dette tidsrommet kunne være et sentralt tema i fremtidig forskning.

Selv om det er gjort noe forskning om Evensens psykiatriske virksomhet, blant annet av Øyvind Thomassen og i denne oppgaven, var han en ambisiøs og interessant vitenskapsmann som fortjener mer oppmerksomhet. En kartlegging av hans rolle i utviklingen av norsk rettspsykiatri på 1920-tallet, hadde for eksempel vært et spennende tema i lys av denne oppgavens funn.

Til slutt; Kriminalasylets kildemateriale er fortsatt utforsket på mange områder, og har langt på nært nådde sitt potensiale med tanke på nye interessante studier.

Kilder og Litteratur

Utrykte kilder

Statsarkivet i Trondheim: Kriminalasylets arkiv (SA. KA)

3.03.02. Årsberetninger 1895-1940

5.01.02. Pasientjournaler 1901-1915

Trykte kilder

Aschaffenburg, Gustav (1913) *Crime and Its Repression*. Boston: Little, Brown and Company

Diefendorf, A Ross (1907) *Clinical Psychiatry: A Textbook for Students and Physicians*.

Abstracted and Adapted from the Seventh German Edition of Kraepelin's 'Lehrbuch der Psychiatrie'. Bristol: Thoemmes Press

Evensen, Hans (1910), Cesare Lombroso som menneske og forsker. Foredrag i Trondhjems lægeforening

Evensen, Hans (1909) *Kritik av degenerationslæren*. Foredrag paa norsk Psykiatrisk Forenings møte I Bergen

Evensen, Hans (1909) *Il primo asilo criminale polare di Trontheim*. Archivio de psichiatria, Torino

Evensen, Hans (1905) Fra de første 10 aar af Kriminalasylets virksomhet. Foredrag ved 11te almindelige lægemøde i Trondhjem

Winge, Paul (1894) *Om Behandlingen av sindssyge Forbrydere*. Inledende Foredrag i den norske Kriminalistforening 2det Møde 31te Oktober 1893. Kristiania. Det Steenske Bogtrykkeri.

Offentlige dokumenter (Sortert etter dato/årstall)

Sth.Prp. No. 73 (1894) 8. mai - Om bevilgning til Anlæg og Drift af et midlertidigt Kriminalasyl I den nedlagte Afdeling B af Trondhjems Strafanstalt.

Lov angående Kriminalasylet av 30. april 1898.

Lov om Løsgjænger, Betleri og Drukkenskab av 31. mai 1900.

Litteratur

Aaslestad, Petter (1997) *Pasienten som tekst: Fortellerrollen I psykiatriske journaler*, Gaustad 1890-1990, Oslo; Tano Aschehoug

Florén, Anders (2006) *Liten historisk begrepsordlista*. I Florén, A og Ågren, H. *Historiska undersökningar. Grunder i historisk teori, metod och framställingssätt*. Andra upplagan. Lund; Studentlitteratur AB

Becker, Pete & Wetzell, Richard F (2006) *Criminals and their Scientists: The History of Criminology in International Perspective*. Cambridge, U.K; Cambridge University Press

Dahl, Tove Stang (1978) *Barnevern og samfunnsvern: om stat, vitenskap og profesjoner under barnevernets oppkomst i Norge*. Pax

Editorial (1926) *Obituary*. British medical journal (13 november)

Engstrom, Eric (2007) "On the Question of Degeneration" by Emil Kraepelin (1908). History of Psychiatry

Foucault, Michel (1977) *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York; Pantheon Books

Furan, Stine (2015) *De elendige, En studie av bakgrunnen til pasientene ved Kriminalasylet 1895-1915*. Masteroppgave, Trondheim; NTNU, Institutt for historiske studier

In Memoriam: *Gustav Aschaffenburg*, American Journal of Psychiatry 101 (Nov. 1944)

Kjeldstadli, Knut (1999) *Fortida er ikke hva den en gang var – en innføring i historiefaget*. Oslo; Universitetsforlaget

Kobro, I (1908) *Norges Læger 1800 – 1908*. Tredje Udgave af F. C. Kiær: *Norges Læger I Det Nittende Aarhundre* (1800-1886) Første Bind. Kristiania. Trykt i Centraltrykkeriet

Kringlen, Einar (2002) *Psykiatriens samtidshistorie*. Oslo; Universitetsforlaget

Ludvigsen, Kari (1998) *Kunnskap og politikk i norsk sinnssykevesen 1820-1929*, Rapport nr. 63 institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap, universitet i Bergen: s 286-347

NESH (2006) *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi*. De nasjonale forskningsetiske komiteer, Oslo

Porter, Roy (2002) *Madness: A Brief History*, Oxford and New York; Oxford University Press

Rafter, Nicole (2008) *The Criminal Brain: Understanding Biological Theories of Crime*, New York and London; New York University Press

Schaaning, Espen (2007) *Menneskelaboratoriet. Botsfengslets historie*; Spartacus Forlag

Skålevåg, Svein Atle (2000) *En sykdom tar form: Om psykiatri og konstruksjonen av sinnssykdom I asylers æra*, Historisk tidsskrift 3/2000

Sørum Øgaard, Inger Marie (2015) *De politiske og faglige begrunnelsene for opprettelsen av Reitgjerdet sykehus i 1923*, masteroppgave, Trondheim; NTN, Institutt for historiske studier

Thomassen, Øyvind (2015) *Asylene for de sinnssyke og farlige mennene – Kriminalasylet og Reitgjerdet*. I *Galskapens fengsel*. (29-72). Trondheim; Norsk rettsmuseum

Thomassen, Øyvind (2010) *Diagnosing the criminal insane in Norway 1895-1915*. Andersen, Astri, Hubbard, William H. og Ryymmin, Teemu (eds.), *International and Local Approaches to Health and Health Care*. Oslo: 79-98

Nettressurser

De Castbergske barnelovene av 1915, Store norske leksikon.
<[https://snl.no/Castbergske barnelover](https://snl.no/Castbergske_barnelover)> (sist aksessert 03.02.2016)

Hagen, Rune (07.08.2014) *Kriminologi*, Store norske leksikon. <<https://snl.no/kriminologi>>
(sist aksessert 09.04.2016)